

СЛОВАШКИТЕ ЛИЦА НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Посвещавам на светлата памет на Величко Тодоров

1 *Как се роди тази книга? Както всичко до което се докоснеше трескавото въображение на моят приятел доц. Величко Тодоров. Макар че той отсъства като автор в книгата, присъствието му се чувства навсякъде в нея. Всичко започна от специалния брой на вестник „Свободна книга” – „Словаците за нас и ние за словаците” – посветен на българо-словашките културни връзки, подготвен не само по негова идея, за кой ли път!, но и с най-активното му съдействие. Той и колегата му Янко Бъчваров направиха концепцията на броя на този Славистичен лист, посветен специално на XI международен конгрес на славистите в Братислава през 1993 г. След успешната премиера на вестника в София и Братислава решихме да направим книга, която да представи в портрети-анкети най-добрите словашки българисти. Величко великодушно се отказа като съавтор и предложи вместо себе си проф. Ян Кошка. Мисля, че хрумването му се оказа много удачно, тъй като Ян Кошка бе най-яркият представител на словашката българистика. И така след трикратните ми пътувания до Словакия през 1993, 1995 и 1997 г. – което би било невъзможно без подкрепата на Словашкия културен институт в София и БКЦ в Братислава –успях да събера нужния ми материал.*

Книгата не може да излезе както предвиждахме през 1997 г. като съвместно издание на Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, София и Института за световна литература в Братислава. Това трябваше да е нашия (на мен и Величко) подарък за проф. Ян Кошка, който през 1997 г. бе удостоен с титлата доктор хонорис кауза на Софийския университет. Не можяха да се намерят пари, а и аз реших, че могат да се съберат допълнителни материали. През 1997 г. отново се озовах в Братислава, авторизирах всички взети преди това интервюта от преводачите, срещнах още много интересни хора, за които ще разкажа на друго място.

Какво представлява книгата? Просто моментна снимка на словашката българистика тогава, без претенции за изчерпателност. Тя е само леко откряване на вратата и желание да запази образа на няколко приятели. Тя представя словашките българисти от най-старата – Мария Тополска до най-младите, тогава, Олга Стайкова, Вера Прокешова и Игор Хохел.

Както и всяка книга и тази е плод на колективните усилия на много хора и тук е мястото да им благодаря.

Искам да благодаря преди всичко на Словашкия културен институт в София и лично на неговия тогавашен енергичен и интелигентен директор Тибор Хован и неговата съпруга, на Люба Котарова, на Българския културен център в Братислава и на неговите директори в периода 1993-1997 г. Донка Вакарелска и Кирил Илиевски, които ми предоставиха щедрата си подкрепа. Специални благодарност на Мария Кошкова, прекрасната съпруга на Ян Кошка, която не само ми помагаше при срещите с преводачите, но ме обгради с деликатното си внимание, на Светла, която буквално ме осинови и без чиито усилия нямаше да мога да изкарам начинанието докрай, на 2-жа Юлия Стайкова и нейната прекрасна дъщеря Олга, на всички герои и участници в тази книга, които отделиха от времето си и ми сътрудничеха най-любезно; на Игор Хохел, който ме въведе в кръга на младите словашки писатели, на Емил Кудличка, който ми разкриваше тайните на словашките кръчми и най-вече на Ян Кошка, директор на института за световна литература, който ми подари няколко чудесни дни и ме научи на търпение. Накрая искам да благодаря на преводачите Величко Панайотов и Диана Иванова, на поета Димитър Стефанов, които изпълниха честно своя дял от работата. На всички тях моята сърдечна благодарност.

А на Вас, скъпи читатели, желая приятни мигове. Макар и в този електронен вид, книгата си струва да бъде прочетена, защото е съхранила частица от общата ни културна история със словаците.

МАРИЯ ТОПОЛСКА: „БЛАГОДАРНА СЪМ НА СЪДБАТА”

Без нейният портрет книгата не би била пълна. Благодарен съм на г-жа Юлия Стайкова, че ми помогна да се срещна с пани Мария Тополска, доайен на словашката българистика, най-дългогодишната преводачка на българска литература в Словакия, човек с изключително интересна съдба, ведро чувство за хумор и мъдро приемане на живота. Домът и на ул. „Зохова” 16 в Братислава е изпълнен със спомени от България, спомени за един живот, изпълнен със скиталчества, радости и несгоди, един живот изпълнен със смисъл. Мекотата и добротата, която излъчва, скокливата и мисъл, която неспокойно се връща към един или друг спомен, я правят интересна събеседничка. С цялото си поведение тя ми напомняше Елисавета Багряна – същата простота и естественост, същото достолепие, съхранения и игрив, палав поглед, с пламъчета в очите, деликатната ирония и отвореността към света, същото философско приемане на съдбата. Би могло да се каже че тя, съпругът и Томаши Тополски, както и трите и деца оформят една истинска династия Тополски в областта на превода на българска литература в Словакия. Г-жа Тополска е превела сама или в съдружие с мъжа си, или с някое от децата си над 40 белетристични и поетични книги, както и множество драматургични произведения. В продължение на два дни тя разкри пред мен частица от богатия и наситен живот, трайно свързан с България и българската литература.

3

– Родена съм на 10. XI. 1909 г. в Прага. Там живяхме до 1920 г. Баща ми беше железар, майка ми работеше в печатница. Повечето време прекарвахме с баба ни и дядо ни. През войната бе тежко, хората гладуваха. Яли сме конско месо, салами от конско месо – бяха толкова ароматни!

Когато почна войната, бях 5-годишна, баща ми бе мобилизиран и аз почти не го познавах. Той бе войник до 1918 г., дезертира, кри се при някаква жена, после научихме че е починал... Спомням си, че аз и други деца ходихме в едно училище, където бяха настанени ранени войници. Постепенно се сближихме с тях, те ни караха да си носим канчета и ни сипваха от тяхната храна. Занасяхме я вкъщи и така преживяхме. Бях добра ученичка, организацията „Чешко сърце” подпомагаше бедните деца, ходех и в организация „Сокол”. После умря баба ми. От глад. След войната у нас се върна брата на майка ми – бе ранен, единият му крак бе по-къс от другия. Живя няколко години вкъщи, работеше като хемиграф в една печатница за илюстрирани издания. При нас дойде и един братовчед на майка ми, който бе майстор дърводелец. Имаше средно образование, рисуваше хубаво, сам правеше моделите на мебелите. Той работеше с още няколко души, които след време подписаха договор за работа в имението на граф Ракоци в Бая Маре, Румъния. След една година ни извика при себе си в Бая Маре. Оставихме всичко в Прага и заминахме. В тази част на Румъния живееха маджари и евреи, някои от които бяха много бедни. Евреите говореха добре маджарски и немски, но не знаеха румънски. Аз се учех добре, имах добра памет, усвоих румънския до такава степен, че в края на годината получих книга за награда за добър успех. Чехите

пращани обичаха да се събират в кръчмата, пееха и се напиваха и после се сбиваха. При един от скандалите румънските полицаи наредиха всички да си заминат обратно за Чехия. Само вуйчо ми остана. След време съдружниците му се обадиха от Букурещ и го поканиха да отиде при тях. Били намерили добра работа, но не могли без него. Пак събрахме багажа и заминахме. Живяхме в едно голямо помещение, спяхме на нарове. Там ме дадоха като прислужница при един инженер – издържах само месец и напуснах. В Букурещ имаше чешка колония, вземах книги от библиотеката, четях с наслада.

(Вкъщи винаги се четеше много. Макар че родителите ми бяха работници, ходеха най-редовно на концерти, на опера, на изложби, купуваха се книги и списания, майка ми пееше хубаво някои арии от опери.) Вече бях научила добре румънски, купувах си детското вестниче „Детска светлина”, превеждах от него и си събирах преведените неща в една тетрадка. (В Бая Маре учих и малко френски, имахме един френски учител, всички бяхме влюбени в него.) Не можехме да останем да живеем повече при тези условия. Двама от работниците заминаха за България и след няколко дни се обадиха на вуйчо ми да го поканят да замине при тях в София. Пак събрахме багажа, пристигнахме в София и се настанихме при един чех дърводелец, временно, докато си намерим самостоятелна квартира. Открихме такава в Овча купел при полковник Коцев. Неговият син след години стана голям футболист. Сприятелих се с дъщеря му, която ходеше във френски колеж. Бях вече на 14 години. В Красно село живееше семейство Стокласови, което притежаваше работилница за ръкавици. Започнах да им помагам, за да изкарам някой лев за семейството ни. По това време не ходех на училище.

4

В София имаше голяма чешка колония и всяка неделя ние се събирахме в неделното училище на ул. „Кракра”(днес там се намира Чешкия клуб). Организирах се вечеринки, играеха се различни куклени пиеси. Директор на училището бе г-н Суханек, другият учител бе по-възрастен и се казваше Милер. Последният ме накара да напусна работа и да се запиша в чешкото училище, занимавах се специално с мен и ме подготви за изпитите в педагогическото училище в Прешов. След известни перипетии успях да се явя на изпит и да го издържа. Изкарах лятото при едни наши съседи в Прага, а после заминах в интерната в Прешов. Учих се отлично, получавах стипендия. Всяко лято, след края на учебната година се връщах в България. Постепенно към чешкия и българския се прибави и словашкия език, който започнах да изучавам през 1923 г. Завърших и тъй като в министерството на просветата знаеха, че майка ми живее в София, ми уредиха място за учителка в Горна Митрополия. В с. Мъртвица(после Подем) по същото време бе учител моят наставник Милер. С моя бъдещ съпруг Томаш Тополски се запознахме, където той бе учител. Той бе роден в България, имаше българско поданство и трябваше да чакам до 1932 г., за да оженим. Там бяхме няколко учители, освен мен и Томаш Тополски, имаше един словак, директора на училището и попа, който преподаваше евангелическо учение. Всяка неделя се събирахме в църквата, пеехме, обсъждахме бъдещи планове. Подготвяхме пиеси, спектакли, аз измислях танците, момчетата и момичетата играеха народни танци към пиесите. Имахме и вечерен клас – аз преподавах история и словашки език, а мъжът ми , който свиреше

хубаво на цигулка, преподаваше и музика. Книги, списания и учебници получавахме от „Матица Словенска”.

5 Доjde 1940 година, чувствахме, че нещата не се развиват добре. Германия прегазди Чехия, Словакия бе нещо като свободна зона, но започнаха гоненията срещу евреите и пращането им в лагерите на смъртта. От министерството на образованието ни попитаха дали искаме да останем още една година. Словашкото посолство в София ни препоръча да си заминем, като предадем всичко на българските училищни власти. Вече имахме две деца и аз трябваше да мисля и за тяхната безопасност. Събрахме каквото можахме и се върнахме в Словакия. Мъжът ми бе настанен в Михаловце, Източна Словакия, а мен ме пратиха в Хажлин, близо до полската граница. Наложих да се разделим, двете ни деца останаха при него. След време отидох при мъжа си, той получаваше достатъчно, за да ни издържа. Тъй като се налагаше да си стоя въщи (по съвет на инспектора на училищата подадох молба за освобождаване от учителско място), трябваше да си измисля някакво занимание. Почнах да превеждам. Имах достатъчно време, можех да се усамотя на една малка тераска в къщата и без сама да усетя, постепенно в мен започнаха да оживяват спомените от България. Написах първата си новела, която се казваше „Невъзвратимото”. Мъжът ми взе тази новелка и я изпрати без мое знание в изданието на „Матица словенска” – „Словенске похлади”. Главен редактор бе Станислав Мечиар. Един ден, както си стоях на кушетката и нещо правех, мъжът ми дойде до мен, поклони се и каза: – Я каква писателка! – и ми подаде списанието. Това бе най-доброто списание за онези години. Главният редактор ми писа, че много харесва новелата и иска да му изпратя и други неща. Това ме тонизира да пиша. Той дори поиска да ме препоръча за член на словашките писатели. Отказах му под благовидния предлог, че съм заета с много домашна работа, че имам момиченце и т. н.

Така започнах. През 1944 г. излезе първата ми книжка. След множество скиталчества в Прешов и Левоча, мъжът ми получи покана за работа в Мартин. Приютихме се в Мартинския музей. Мъжът ми непрестанно пътуваше и аз трябваше сама да се справям с трите деца. Той се беше сближил с поета Павел Хоров, който живееше в Кошице, бе му разказвал за България, запознал го с произведения на български писатели, превеждал му откъси от тях. Постепенно така го запалил, че Хоров пожелал да преведе някои книги. След време Хоров започна да работи с мен – правех му подстрочниците на стиховете на Елисавета Багряна. Хоров искаше да улови и разбере мелодиката на стиха, заслушваше се в интонацията, увличаше се по ритъма и римата на нейната поезия. (Спомням си, че първоначално Хоров се отнасяше скептично към стойността на българската литература. Но под влияние на мъжа ми той промени отношението си.)

Наложих да замина с Хоров за Братислава. Бяха го извикали на работа във външно министерство. Макар че не бе комунист, съпругът ми работеше активно и след време му предложиха а замина като културен аташе в България. Беше тежко, бедно време, имаше купонна система и аз трябваше сама да се справям с всичко. Мъжът ми пишеше, че му е нужен поне някакъв приличен костюм – все пак бе дипломат. След време заминах и аз при него – двете големи момчета оставихме при една позната, аз взех само малката си дъщеря. Виждате как кръгът се затваря – отново

бях в прекрасната ви страна. Преживяхме в България четири години, аз помагах на мъжа си, превеждах стихове, проза, превеждах при гостуванията на известни наши творци и т. н.

След като се върнахме, започнаха народните съдилища, съдеха и бесеха хора, беше много страшно. Не можех да повярвам като слушах как по радиото осъдените си признаваха грехове, които никога не са извършили. Самообвиняваха се в шпионаж и в какво ли не. Дори мъжът ми повярва, аз държах на своето, спорех с него. Казвах си, че това е невъзможно, тези хора са невинни. Не можех да приема един осъден на смърт човек, да се самоклевети публично. Странно е, колко си приличаха нашите страни по онова време – ние бяхме в България по време на процеса срещу Трайчо Костов, а сега трябваше у нас да преживеем същите процеси.

Домът ни не бе подминат от тези събития. Един ден извикаха мъжът ми за справка и той не се върна. Разтревожена, отидох в полицията, но оттам не ми дадоха никакви сведения. Децата бяха разстроени, не можеха да повярват, че такъв чист човек като баща им може да бъде арестуван. След като няколко дни безуспешно се опитвах да получа някаква информация за съпруга си, един от хората в полицията ми каза: „Аз не съм от тайната полиция, но ако мъжът ви е тук, ще си дойде след три седмици. Не правете повече нищо, приберете си къщи и чакайте.” Няма да ви казвам какво преживях през тези три седмици. Когато мъжът ми се прибра, ми каза само: „Не ме разпитвай за нищо! Обещал съм да мълча за всичко, което се е случило. Не желая на никого да попада в моето положение.” Едва след години ми призна, че го арестували по донос, че е приел някакъв чужденец. Спаси го това, че успял да докаже, че по това време сме били в София.

Подобен шок изживяхме и след „братската инвазия” през 1968 г. Една моя приятелка ми телефонира в пет часа сутринта и ми каза, че са ни нападнали. Попитах я кой? Ти не знаеш ли кой може да ни нападне през нощта? – отговори ми тя. Докато през 1947-48 г. отношението към нас бе сърдечно, приятелско, то през 1969 г. веднага усетихме разликата. Ние почти всяка година ходехме на почивка в Созопол, аз като член на Съюза на словашките писатели получавах „интернационална бележка” за Дома на писателите. Когато пристигнахме, оттам ни отговориха, че нямало свободни места. Бях с болно дете, накрая ни пратиха в Стария град. Оплакахме се на Радой Ралин, а той ми отговори: „Вие все пак победихте” – в смисъл, че сме накарали войските да се изтеглят.

– Голяма част от живота Ви е свързана с България и българската литература. Имате ли произведения, посветени на България или със сюжети вдъхновени от нашата страна?

– Не бих казала, че имам такива произведения, по-скоро двете ми книги с проза са посветени на живота на българските словаци. Живеейки в България в продължение на 12 години аз опознах не само бита, нравите и обичаите Ви, но обикнах вашата народна песен и литературата ви. Дълбоко преживях събитията, които ставаха у вас по време на нашия престой. Със собствените си очи съм виждала оковани във вериги хора, била съм свидетел на полицейските хайки, на убийствата по улиците, блокадите, на атентата

в софийската катедрала „Света неделя” Всичко това напираше в мен, искаше да бъде изразено в думи, то бе заседнало здраво в моята млада тогава душа. И когато пишех своите новели, те бяха писани с чувство и познаване на нещата. И до днес не мога да си обясня как станах писателка.

– *Вие сте автор на четири книги с детски стихове. Кога започнахте да пишете за деца, как стана това?*

– Знаете ли защо? От Съюза на словашките писатели, чийто член бях от 1946 г., получих писмо, в което ми съобщаваха, че ценят високо моите преводи, но по-добре да пиша оригинални произведения. Сега времето изисквало „всички да се включат в строителството на” и т. н. Знаете за какво се искаше да се пише в ония години – заводи, работническа класа, социализъм, съревнование... Дипломатично се измъкнах, като отговорих, че имам три деца и че ми остава време само за тях, нямам време да пътувам, че не познавам живота, не съм била сред работниците... И за да ги успокоя, започнах да пиша детски стихотворения. Стана ми приятно, видях че и там имам успех, че мога да се реализирам в детската поезия. Стиховете неусетно се раждаха в трамвая или по пътя, вкъщи ги записвах. Така се събраха шест книги. Милан Руфус ги оцени високо.

– *Като писателка сте успели да избегнете темата за социализма, но като преводач не сте ли платили данък на идеологическите щампи?*

7

– Това бе невъзможно да се избегне в годините след войната. Отгоре имаше строга инструкция какви книги и автори да се превеждат. Още 1947 – 48 година преведох книги от Орлин Василев, Камен Калчев, Георги Караславов. Можеше да се мине без Андрей Гуляшки, Ст. Ц. Даскалов, Димитър Ангелов. Разбира се, имах и своите празници. Това бе превода на първото издание на романа „Тютюн” от Димитър Димов. Спомням си, че когато преведох „Тютюн”, Ян Кошка ме поздрави и ме попита как съм могла да предам толкова точно някои неща в книгата, след като у нас, в Словакия няма такива термини за тютюневата индустрия, откъде знам толкова неща за тютюна и т. н. Истински шанс за мен бе, че имах такъв верен съпруг и помощник като Томаш Тополски. Той бе израсъл на село, бе роден в България, познаваше изтънко фолклора, бита и културата на тази страна. Обичаше народните песни, бе навлязъл надълбоко в психологията на хората. А и това, че ние живяхме толкова години като учители на село, също ни помогна. Мъжът ми непрестанно ме поправяше, някои от книгите сме превеждали заедно.

Естествено, че ме радваше оценката на такъв поет като Ян Кошка. Аз се радвах, че най-сетне се е появил поет и преводач, който да ме отмени в тежката ми мисия. Жалко, че той, след като написа две-три книги с оригинални свои произведения, се ориентира изцяло към критиката и превода. И днес си мисля обаче, че има някои неща в българската поезия и проза, които са непреводими. Как би могло да се преведе например Ботевото „Хаджи Димитър” със стиховете в него – „Настане вечер, месец изгрее, звезди обсипят свода небесен”. Това „свода небесен” е така чудно красиво! Или по-нататък – „Гора зашуми, вятър повее. Балканът пее хайдушка песен”. Това е нещо така прекрасно, направо настръхваш...

Превеждала съм Вазов – „Под игото”, Йовков – „Старопланински легенди”, А. Каралийчев, Йордан Радичков, пиеси от Димитър Димов, Валери Петров, П. Яворов, Йовков, Ст. Л. Костов и др. Но повтарям, без опита ми от България не бих могла да предам красотата на българската реч. Сигурно с нещо съм допринесла за популяризирането на българската литература в Словакия, след като българското правителство ме награди с орден „Кирил и Методий” I степен.

– *Какво бихте препоръчали на младите преводачи?*

– Никога не съм обичала да давам съвети. В едно друго интервю им пожелавам преди всичко да имат правото на избор и да го защитават. Мога само да им завиждам, защото сега те имат всякакви справочници, речници. Ние не само няхмахме тези помагала, но няхмахме и свободата да избираме. А това е важното в творческата работа, но тази свобода трябва да се защитава професионално. Всичко, което пишех или превеждах бе преминало през сърцето ми, аз го познавах отблизо, не съм си позволявала да дописвам или досъчинявам някой автор. Те, младите, поне са освободени да плащат данъка, който ние платихме на системата.

– *Щастлива ли сте днес, след толкова години напрегнат преводачески и литературен труд?*

– Щастлива съм, че имах шанса да срещна съпруга си Томаш Тополски, един изключителен човек, че имам чудесни деца, които наследиха любовта ни към българската литература. Потъването в света на децата, детските ми стихове ми дадоха много радост, там в детския свят се спасявах. Доволна съм, че успяхме да предадем „българския дух” и на генерацията преводачи на българска литература след нас. Благодарна съм на съдбата, че можах да опозная чудната ви природа, хората и може би най-хубавото – звучната българска песен, която бе неизменен спътник на всички празници у дома ни.

Мария Тополска

Утрин

Откъде ли се е взел

Ранобудникът петел?

Иска ни да сме на крак,

А е още пълен мрак.

Кукуругу, зазори,

Два ли стана, или три?

Шепне слънцето: – Отвън
съмва ли, или е сън?
Сладко-сладко бях заспал,
как за мен не му е жал!

Но петелът вика там:
– Сънльовци, не ви е срам!
И да знаете, че утринта
е най-хубавото на света.

Вечер с татко

– Защо зората розовее?
А нощем слънцето къде е?
Страхува ли се горе то?
Сънува ли това листо?

Мушицата защо мълчи?
В ухото ми какво бръмчи?
А топката защо цял ден
подскача толкова край мен,
не си почива нито миг?

– Я лягай вече,
ох, добре че
най-после ще си ученик!

Превод от словашки: Димитър Стефанов

ЮЛИЯ КМЕТОВА-СТАЙКОВА: „ИМАХ ЩАСТИЕТО ДА ПОЗНАВАМ БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛИ”

Тя е от изчезващият вид на благородните хора. Толерантността, мекотата, търпението и деликатността и се проявяват във всяко нейно действие. Нелеката и съдба не я е озлобила, напротив направила я е силна и я е научила мъдро да прощава. Учудващо е, че при толкова натрупана болка и огорчение тя е запазила най-ценното – добротата си. И я е предала по естествен начин на дъщеря си Олга Стайкова. Една от най-дългогодишните преводачки на българска литература в Словакия, 2-жа Юлия Стайкова – Кметова е заразила със своята любов много преводачи. Разговаряме с нея в галерията на Българския културен институт, където тя работи.

– Произхождам от гр. Търнава, стар град със дългогодишни традиции в културата. Там завърших гимназия, а после продължих да следвам в Братислава – словашки и френски език. Там се запознах с много български студенти. В четвърти курс получих стипендия и един семестър учих в България. Имах щастието да бъда една от първите словашки студентки, получили възможност да се запознаят отблизо с българската култура, история и литература, както и да опозная живота в тази страна. Посещавах лекциите на проф. Георги Цанев, Емил Георгиев, проф. Петър Диневков. В края на семестъра обикаляхме България – бяхме на Рилския манастир, Велико Търново и други места. Още тогава реших, че ще се занимавам с българска литература и ще превеждам български автори на словашки език. До известна степен моите замисли се осъществиха. Когато се завърнах в Словакия, написах поредица от статии и спомени за България, започнах да сътруднича на различни издания с преводи на къси разкази от известни български писатели.

– *Кои бяха първите Ви преводи?*

– Първата книга, която преведох, бе „Село Борово” от Крум Велков. След това преведох израни разкази от Елин Пелин. Когато бях в България заедно с колежката ми от Прага Хавличкова посетихме писателя. Той ни прие много любезно, разказа ни за своя живот и за творчеството си. Седяхме в градинката пред къщата му (днес тя се намира на ул. „Елин Пелин” – б.а.). Той разказваше за пътя си на писател, за приятелствата си, за колегите си писатели. След това се запознах и с много други български писатели, след които бе и Кръстьо Белев, от когото преведох две книги.

Доста се занимавах с детска литература – главно български народни приказки. Издадох няколко книги с преводи. Една от тях, „Златната ябълка”, бе публикувана в дружеството „Свети Войтех”. Беше веднага след войната и ние няхаме голям достъп да българската литература. Повечето от приказките ми бяха разказани от българските градинари, които живеяха тук, и по разказите им, без да ползвам оригинал, направих тази книга. След време, когато прочетох самия оригинал, установих, че разказите на

градинарите са много близки и точно предадени в моето издание. Чудно беше как тези неукни жени бяха запаметили и пренесли през годините приказките, пословиците, поговорките от България.

След това в издателство „Млада лета” излезе друга книга с приказки – „Дървеният трон”, която претърпя три издания. Тя беше с много хубави илюстрации и с предговор от Георги Вълчев. Книгата с разкази на Елин Пелин излезе в „Матица словенска”.

По-късно имах възможност по-често да бъда в България. Преведох книги от Емилиян Станев, „Немили-недраги” от Иван Вазов, две книги от Павел Вежинов – „Барьерата” и „Везни”.

Превела съм около 40 книги от български автори. Първата ми работа като преводач бе в българското консулство, където работих 11 години. Тогава у нас се получаваша много български книги – не е като сега – ние просто нямаме информация за новоизлезлите заглавия. Почти всяка година имаше семинари, симпозиуми, срещи с българисти, можеше да се отиде в България и човек сам да си набави интересувашите го книги. Тук гостуваха български писатели. Сега това за съжаление е прекъснато.

– Имаше ли цензура върху това, което превеждахте? Кой определяше авторите за превод?

11 – На мен лично никой не ми е налагал даден автор. Аз предлагам на някое издателство анотация или кратко резюме от произведение, то се обсъждаше от редакционния съвет и се приемаше или отхвърляше. Не си спомням насила да съм превеждала книга, наложена ми „отгоре”. Харесваше ми Вежинов – преведох го. Не съм чувствала ограничения. Естествено е, че превеждахме онова, което излизаше тогава в България, но нямаше „забранени книги”. Ние получавахме само такива „разрешени книги”. Просто други не излизаха. Какво имаше например в Елин Пелин, което да се забрани? Или в народните приказки? Или във Вазов?

– Неслучайно Ви зададох въпроса за цензурата. В България имаше една избрана група от писатели, чиито книги се печатаха в огромни тиражи, те се ползваха с всички партийни привилегии, получаваха награди, книгите им се преиздаваха, преди да е изчерпан още предишния тираж. Имаше случаи на претопяване на цели непродадени тиражи от даден автор, за да може отново книгите му да се преиздадат и той да получи тлъст хонорар. В областта на превода също владееше инструкторията. Културата се декретираше в ония години. Но това е вече минало.

С кои от българските писатели поддържахте връзка, водехте ли кореспонденция с тях при превода на книгите им. Кои от българските приятелства цените най-много?

– Разбира се, че се обръщах към писателя, когато имаше някои неща в текста, които не разбирах или не знаех как да превода най-точно. Превеждах например „Ден последен, ден господен” от Стоян Загорчинов. Имаше например някои трудни места и аз му писах да ми ги изясни. Преведох и „Света София”, но книгата не можа да излезе, тъй като дружеството „Свети Войтех” бе закрито. Сега дружеството е възстановено.

Превеждала съм и филми, сценарии за телевизионни филми – сред тях ще отбележа сценария на „Нощем с белите коне” и др.

Щастлива съм, че имах възможност да се запозная лично с доста български писатели. Особено мил спомен имам за поетесата Дора Габе. След семинар на преводачи във Варна, бяхме няколко дни в София. Там на мен и още една преводачка ни уредиха среща с тази известна поетеса. Тя ни разказа за своя живот от млади години, за Елисавета Багряна, за Яворов, за Боян Пенев. И днес си спомням възторжения и поглед, излъчването, което тя имаше. Няколко месеца по-късно научихме, че тя е починала. Бе ми мъчно за тази голяма българска поетеса, но в същото време благодарях на съдбата, че ме е срещнала с Дора Габе, макар и в края на нейния живот.

ОЛГА КМЕТОВА-СТАЙКОВА: „БЪЛГАРИЯ МЕ ОТВОРИ ЗА СВЕТА”

Ако трябва да разказвам за нея, бих започнал така: „Имало едно време една вълшебница, тънка като точилчица, и тя се казвала Олга. Била дълга и стройна, винаги се смеела, очите и греели, а косата и била като царевична свила. Имала мек и приспивен глас, замечтани очи, била палава като дете и непрестанно измисляла вълшебни и страшни истории. А нощем, когато всички заспели, тя летяла над света и тихичко си пеела...”

Първото усещане от нея бе за светлина, мекота и спокойствие. Влезе в стаята, поздрави сърдечно, попита за какво ще е разговора и без излишни преструвки зарадва:

– Казвам се Олга Кметова-Стайкова. Баща ми е българин и аз, макар че съм словачка, се чувствам българка. Родена съм в Братислава, израсла съм тук, но в сърцето си имам българска частица. Не бих казала, че изпитвам някакво „патриотично чувство”, винаги съм се усещала „гражданин на света”. Често пъти в моите „астрални” пътувания – когато сънувам, ходя и по другите земи. Но България си остава другата ми майка.

Моята леля, която живееше в Стара планина, винаги е била съединена с този духовен свят, който е над нас и е в нашите души. Това много повлия на възгледите ми за живота и света, за нашето пътуване и спиране тук на земята.

Баща ми е от село Рибарица и аз като дете ходех там, в прекрасния Балкан, под връх Вежен. Там, при река Черни Вит наследих една къща и стара мелница.

Вкъщи не се говореше български, но този език бе влязъл в ушите и в душата ми. Започнах да чета на 8-9 години. Все разпитвах майка си за буквите, докато постепенно се научих. Искях да следвам драматургия, но през 70-те години у нас бе трудно да влезеш такава специалност. Заминах да следвам английска филология в България, но след половин година се наложи да се върна в Братислава. Но българският ми остана. Започнах да превеждам още от средното училище. През детството и младежките си години пишех различни малки стихотворения, разкази. Майка ми, Юлия Стайкова, която беше редактор в едно списание и водеше рубрика за чуждестранни разкази, превеждаше и от български език. Тя ми даваше да ги чета, след време започна да ме кара и аз да превеждам. Така започнах. Първата книга, която преведох, бе „Златното сърце” от Калина Малина – бях II-III курс в Университета. Стараех се не да следвам текста буквално, а да предам чувството и смисъла.

Първият учител в превода е майка ми Юлия Стайкова. Тя винаги ме поправяше, и след време, като придобих опит, почнахме да спорим и да се караме. Работех с речник, но изведнъж разбрах, че речника е „глупав”, макар и голям помощник. В него не можех да намеря никога точния израз на онова, което чувствах, че означава фразата. Бях убедена, че не може да има такива думи, които да предадат пластично израза. Като не ги намирах в речника, измислях някоя близка до тях дума. Заниманията с превод

засилиха интереса ми към българския език и граматика, започнах постепенно да откривам едно необикновено богатство.

Ако вземем за пример драматургията на Станислав Стратиев, ще видим, че неговите изречения са плътни и наситени със смисъл. Много ми помогна и работата над преводите на романите на Кирил Топалов „Бъди благословена” и „Не се сърди човече”. Тези книги ми дадоха твърде много в живота, тъй като бяха свободни и човешки, човечни и близки до моето усещане за света. Наред с българската литература и работата ми над преводите на български филми изигра важна роля в моето формиране. Творци като Вълчо Радев, Йордан Радичков, Георги Данаилов, Валери Петров, Рангел Вълчанов, Георги Мишев, Бинка Желязкова, Христо Ганев, Иван Андонов и други бяха за мен една школа, техният опит се отрази върху живота ми и ми разкри красотата и богатството на душите им. За много от техните филми правих диалози, не превод, а художествен дублаж – това при нас е прието. Това, че правех словашки диалози, ми повлия твърде много и при превода на книги. Промени се начина, по който гледах на този превод. Например в „Басейнът” на Бинка Желязкова и Христо Ганев имаше героиня с прякор „Катеричката”. На словашки „катеричка” е „веверичка”. За мен бе важно да предам смисъла на името и така „преименувах” героинята от Катя на Вера. И изразът стана: „Той обичаше своите веверички”.

С промените у нас и у вас нещата се разкрепостиха – няма го онзи диктат, който съществуваше в културата и живота. Ако преди все някой ни определяше как да живеем, сега трябва сами да се справяме с нещата. На мнозина име трудно в тази нова ситуация – те се чувстват объркани. През дългите години на диктат мнозина бяха забравили да уважават себе си като хора. А това им пречи да уважават и околните. Сега отново трябва да се учат на това.

– *Колко книги и филми сте превели? Любимият Ви автор?*

– Превела съм около 12 книги, няколко пиеси и над 50 филма. Много исках да превода „Бариерата” на Павел Вежинов, но майка ми я „открадна”(смее се). Беше ме яд. Бях първият редактор на преводите и. По нейно желание още 17-18- годишна следях словашкия текст (тя ми четеше българския текст, аз го сверявах със словашкия), често заспивах от умора и тя ме стряскаше – „ти не следиш текста”, - подскачах и отново продължавахме работата. Така от книга на книга, седейки до майка си и следейки превода и на словашки език, се школувах.

Когато превеждаше „Бариерата”, много и завиждах и дори малко се скарахме. Защото за мен „Бариерата” изразяваше напълно моите възгледи за живота. След като тя преведе книгата, ми каза: „Така и не вярвам, че тя е летяла.” Стана ми тъжно. Казах и: „Майко, ти не знаеш, че аз много често летя. Също като героинята на книгата.” Много обичам Вежинов. Но най-много обичам като че ли Кирил Топалов – защото употребява един съвременен език. В книгите му има много интересни идиоми, привлича ме съвременният сленг. Той употребява израз като „годзилата” – в нашия речник няма такава дума. Питам го какво означава тя и той ми обясняваше. Едно е живият „сленг”, друго е „сленгът в речника”. „Сленгът” лети във въздуха, той се ражда

във всеки миг. Затова обичам „лятащите думи”. И съвременния филм, в който езикът е жив. Театърът и киното са моите любимци – на словашки – „мои ласки”.

Най-хубавото ми приятелство в България е с Кирил Топалов, макар че не сме се чували и виждали отдавна, то продължава в пространството.

– *Вие сте председател на секцията на словашките кинокритици. Успявате ли да следите българското кино?*

– Преди контактите бяха по-активни, правехме редовно прегледи и панорами на българските филми. Сега се правят твърде малко филми поради кризата. Нашата кинокритика познава българското кино и се надявам отново да имаме възможност да показваме най-новите творби на българските режисьори.

– *Най-близките Ви хора в България?*

– Много съм привързана към леля си в Рибарица. Тя се роди в Прага, там израсна, омъжи се за чичо ми и отиде с него в България. Преподаваше френски и немски език. Беше от едно благородническо семейство. Чичо ми се грижеше за горите на цар Борис, а моят братовчед Иван е играл със Симеон. Царското семейство ги поканило да ги придружат в тяхното изгнаничество в Испания (след като ги изгониха от България след 9. IX. 1944 г.), но роднините ми отказали от любов към България. За тази си любов те заплатиха твърдо скъпо. Чичо ми е бил в затвора и постоянно е преследван. Защото винаги казваше каквото мислеше. Плащаше си за тази смелост. В царския двор много са го уважавали, той е завършил горско инженерство в Прага и се е грижил за царските гори в Юндола. Те се върнали с леля ми в Рибарица и живели в една малка къщичка, докато не си построили друга.

В България и до днес имам приятели. Като чудесното семейство Минчеви от София, у които съм гостувала. Дъщеря им замина за Южна Африка, всички са самостоятелни, духовити, обичат като мен черния хумор. Имам и братовчеди – едните живеят в София, другите в Търговище. Те са ми като родни братя.

Много обичам България. Тази обич ми даде много в моя живот. Тя ме отвори за света.

Олга Кметова-Стайкова

х х х

накрай деня

се вглеждаш в себе си

усещаш какво мечтаеш,

макар че е залез слънце

накрай езика
те гъделичка
възсладката сянка
на пролетния ден,
което с влажния въздух
вдишваш и гълташ
витаенето из въздуха
върху крилете
на цветно хвърчило,
което ти бяга
на една ръка разстояние
и изчезва като
водно конче в коприната
на светлината,
кръстосана
в кожата, влажна и от снега.

Кучешко чувство

За тебе съм скитащо куче,
което ти близва носа
и търси под твоята
мишница мъничко топлина

Аз съм твое
скитащо кученце,
което върти опашка
при всяко твое

идване

и ръмжи от щастие,

че те има

Аз съм твое игриво

кученце,

което скимти от любов,

когато го биеш

с пестница

Аз съм свито кученце

в краката ти,

когато ми говориш

и когато мълчиш

Аз съм твоя

най-верен приятел

на човека.

Превод от словашки: Димитър Стефанов

ПРОФ. ВИНЦЕНТ БЛАНАР: „ИМАМ ПОДКРЕПА НА ИНТЕРЕСИТЕ СИ И В СЕМЕЙСТВОТО“

Той е от старата генерация учени. Строг, делови, точен като немец, проф. Винцент Бланар дойде в Българския културен институт в уговорения за срещата час. Лицето му, решително и дори бих казал сурово, издава сила и воля на характера, твърдост и упоритост, непоколебимост при постигане на целта. Бях му обяснил каква ще е темата на разговора ни, така че той започна разказа си без излишни предисловия.

– Роден съм в малко словашко селце, недалеч от Нове Замки, в Южна Словакия. Тръгнах на училище на 4 годинки и 8 месеца. Гимназия завърших в Нове Замки. Дойдох в Братислава 1938 г. , когато маджарите бяха окупирали Южна Словакия. Брат ми започна да следва право в Прага, а аз следвах в Братислава – словашка и немска филология. Сред моите учители бих посочил чл.кор. Ян Станислав, акад. Новак, а от по-младата генерация езиковедите проф. Паулини, Ал. Исаченко. Една година след завършването ми на филологическия факултет бях преподавател в Търнава, след което ме извикаха като асистент в университета. Бях решил да се занимавам със славянска сравнителна филология и затова заминах за България – да уча активно български език. Предпочетох София пред Париж, защото българският език е особено интересен по отношение на славянската типология.

Питах се, дали като лингвист мога да науча един славянски език без граматика. Не съм се занимавал систематично с граматика, разчитах на слуха си и на общуването. Видях, че това е възможно. Една година бях асистент при проф. Иван Леков в Софийския университет. Там се запознах с лингвисти като Л. Андрейчин, Ст. Стойков, Кирил Мирчев, а така също и с литературоведа Петър Динеков. Първо, подготвих монография с ономастични материали събрани в Унгария. Второ, започнах да събирам материали за изследване на влиянието на българския език върху езика на словаци и чехи в България. С тази тема никой дотогава не се бе занимавал сериозно в славянски мащаб. Посетих всички селища, в които са живели словаци и чехи, и събрах много материали. Публикувах пет големи статии, но за съжаление не успях да напиша монография на тази тема. Това не е случайно, тъй като, когато се завърнах в Братислава, ми възложиха да преподавам словашки език, вместо сравнителна славянска филология. През 1949 г. започна чистка сред преподавателите некомунисти и аз бях принуден да сменя специалността си – станах словакист. Доволен съм, че все пак успях да събера материала за българските чехи и словаци, защото през есента на 1949г. 95 на сто от тях се върнаха в Чехословакия.

Третото, което направих, е че се ожених за българка – географката Милка Томова, която е от Русе. Така че моите интереси към България и българския език имат жива почва. Имаме две деца. Дъщеря ми работи като секретар-преводач в българското посолство. Превела е над 22 радиопиеси, говори български по-добре от мен. Синът ми е

инженер, и той говори добре български. Със съпругата ми преведохме цикъл ловджийски разкази от Емилиян Станев, а така също и сборник със сатирични произведения. Издадохме заедно словашко-български разговорник. Така че имам подкрепа на интересите си и в семейството.

– *Бихте ли разказали за научните си занимания и публикации?*

– Сред първите ми научни статии са българистичните ми студии, приети много добре във Франция. В края на 50-те години бях принуден да напусна факултета и постъпих на работа в словашко педагогическо издателство като редактор и специалист лексиколог. През 1961 г. ме приеха в Словашкия езиковедски институт и там работих в продължение на 30 години, до пенсионирането ми.

През 1969 г. проф. Иван Леков основа колектив, който да подготви издаването на словашко-български речник. Тогава работех в педагогическото издателство. Сред учените, които бе поканил, бяха проф. Светомир Иванчев, проф. Вранска и др. С проф. Леков бяхме главни редактори на изданието. Речникът излезе в обем 800 стр. и бе първият от този род.

Редовно рецензирах българска езиковедска литература в нашите издания, използвал съм много от българските материали за ономастичните си изследвания. Автор съм на 18 монографии и повече от 450 статии, преведени на много европейски езици.

Бях поканен за лектор-професор в Кьолн, Виена и Стокхолм, но не ми разрешиха да отида там. Сега чета лекции в Лайпциг и Виена.

В последните си изследвания използвам български лексикално-семантични материали. През 1996 г. написах и издадох „Теория на собствените имена”, в която се позовавам на българската практика. Книгата ще излезе и в Германия.

Естествено е при моите интереси да имам много български приятели и колеги. Особено близки в методологическо отношение в изследванията си сме с проф. Емилия Пернишка. Тя редовно рецензира моите трудове, а аз нейните. Близки сме с Мирослав Янакиев и с други.

– *Как се отрази процеса на нормализация върху науката в Словакия и Чехия?*

– Това е доста болезнен и сложен въпрос. Още повече, че аз и семейството ми патихме от тези процеси. И в България имаше интересен развой на теоретичните и лингвистични мисли. Когато дойдох в България 1948/49 г., проф. Леков бе в доста трудно положение. Защо? Защото бе единствен от българските лингвисти, който приемаше теорията на пражката фонологична школа. В България това бе нещо „черно”. Когато бях принуден да напусна университета, доста хора се страхуваха да общуват с мен. Единственият човек, който не бе повлиян от тази промяна, бе Иван Леков. Той виждаше и оценяваше тогавашната политическа ситуация, имаше собствено мнение и не се страхуваше. Естествено в областта на езикознанието натискът на идеологията бе по-слаб, отколкото в историята или философията. След този период в лингвистиката

започна една по-голяма либерализация, имаше по-голяма толерантност към другите теории. Сега се чувствам в известен смисъл реабилитиран.

ПРОФ. ШИМОН ОНДРУШ: „ИМАМ МНОГО БЪЛГАРСКИ ПРИЯТЕЛИ”

Той е професор по славянско и индоевропейско езиковедие във философския факултет на Университета „Ян Коменски” в Братислава. Известен е с изследванията си в областта на сравнителната славистика и ономастиката. Учен с европейска известност, той трайно е свързал научните си дирения със старобългаристиката. За съжаление, когато го поканих на разговор, бе болен и пожела да отговори на въпросите ми писмено.

– Проф. Ондруш, бихте ли разказали за себе си, как се ориентирахте към славистиката и българистиката, кои бяха учителите Ви в тази насока?

– Роден съм на 27. X. 1924 г. в Кълчов, окръг Левоча, сега Прешовска област. Това е малко, чисто словашко, земеделско, католическо селце между историческата Левоча и Спишкия храд. От нас до центъра на Високите Татри в Стари Смоковец са 40 км. Като студенти често ходехме там.

След като завърших началното училище в родното си село, учих осем години в гимназията в Левоча. От това време остана трайният ми интерес към езиците – ние учехме немски, латински и френски. Сътрудничех на средношколските литературни списания, главно на „Rozvoj”, интересувах се от литература и от езиковедие. През 1945-46 г. следвах философия и словакистика във философския факултет на Университета „Ян Коменски” в Братислава. В действителност това беше славистика, главно старославянски(старобългарски) език и историческо езиковедие. В тогавашната система на обучение се отделяше много по-голямо внимание на историческото и сравнителното езиковедие, отколкото на съвременния език. Това бе заслуга най-вече на нашия професор Ян Станислав, световноизвестен славист. Неговата насоченост към материалната страна на езика се допълваше по подходящ начин от проф. Еуген Паулини, който работеше по структурален системен метод. Със своя строго логичен метод Паулини успя да спечели интереса ми към езиковедията. През 1951 г. защитих дисертация(т. нар. малък докторат) на тема „Наречието на село Кълчов в Спиш”. Рецензенти ми бяха проф. Ян Станислав и проф. Ал. Исаченко.

По време на следването си не бях запознат още с българското езиковедие. Старославянски(старобългарски) език учехме от двутомния учебник на Милош Вайнгарт „Ръководство по старославянски език” и от преведения от Хавранек учебник по старославянски на С. Кулбакин. През 1953 г. станах аспирант по славянско и индоевропейско езиковедие, с научен ръководител проф. Ал. Исаченко. По това време започнах по-сериозно да се запознавам със българския език и българското езиковедие. Започнах с книгата на Ст. Младенов „История на българския език”(на немски) и с монографията на Б. Цонев „История на българския език”. Освен това ползвах изследванията на Ю. Маслов върху българската граматика. Ценно помагало ми бе „Етимологически и правописен речник на българския книжовен език” на Ст. Младенов. По-късно се запознах с работите на слависта Иван Леков и индоевропейеиста Вл.

Георгиев. Като аспирант четях лекции по славистика в Педагогическия институт. Текстовете на лекциите издадох като учебно помагало „Увод в славистиката”(Братислава 1955, 56, 58 г.).

– *Какво се промени в научното дирене след основаването на Катедрата по славистика и индоевропеистика в Университета „Коменски”?*

– Като аспирант по славянско и индоевропейско езикознание и главно след участието си на летните славистични семинари, реших, че трябва да обучаваме специалисти по отделните славянски филологии. През 1959 г. предложих да следват в София студентите Ян Кошка и Емил Хорак. По-късно, след емиграцията на Ян Фридечки в САЩ, Емил Хорак се ориентира към сръбския и хърватския език. Когато основахме Катедрата по славистика и индоевропеистика, проф. Станислав и аз се ориентирахме към сравнителна славистика и старославянски(старобългарски) език. Младите колеги Е. Хорак и Милан Одрански специализираха българска лингвистика. Ян Кошка, който бе кадър на Словашката академия на науките, започна да преподава българска литература.

– *Вашиите български приятелства? Кои от контактите си с български колеги цените най-много?*

– От 1957 г. редовно участвах на летните славистични семинари в Прага(там водех лектората по словашки език), във Варшава и Краков, в София, Белград, Загреб и Любляна. През лятото на 1957 г. в Прага се запознах с колегата Светомир Иванчев – той бе там със съпругата си. Станахме добре приятели за цял живот. В София се запознах с проф. Емил Георгиев, с акад. Владимир Георгиев, с проф. Иван Леков, проф. Стойков. За съжаление голяма част от българските ми приятели починаха.

От основаването на катедрата имахме редовно лектор по български език от София или от Велико Търново. Такъв лектор бе и Иван Буюклиев, който работи в катедрата до 1968 г. Той защити дисертация при проф. Станислав и израсна като известен българист и славист. С труд по диалектология(сравнения на българска и словашка езикова лексика) защити кандидатска дисертация и Донка Вакарелска. В областта на лексикологията и лексикографията работи г-жа Мишайкова. Сегашната лекторка Мария Ангелова-Атанасова е известна с монографията си „Топонимията на Горнооряховско”. С радост си спомням за срещите с проф. Дуриданов, с когото се запознахме по време на работата ни в Кьолн през 1967-69 г. Монографията му за хидронимията на Вардар принадлежи към златната съкровищница на славянската ономастика.

– *Вие изучавате лексикалното богатство на старобългарския език. Известни са изследванията Ви върху делото на Кирил и Методий. С какво Кирило-Методиевистиката привлече вниманието Ви?*

– Покрай общата сравнителна славистика и индоевропеистика отделих внимание на първия славянски културен книжовен език, в нашата терминология – старославянски, а

в българската – старобългарски език. Мисля че определено основание имат и двата термина.

Пренасянето на първите гръцко-славянски преводи от Солунската област, доведе до голям културен подем на Великоморавия, в областта на Нитра, Братислава – Девин и Микулчице(Ростислав и Светополк са дошли от Нитра в центъра на Великоморавия). След падането на Великоморавия в началото на десети век и дори още по-рано, след смъртта на Методий, тази литература и култура е пренесена на Балканите, главно в България. Там текстовете на преводите, пренесени от Великоморавия, са адаптирани на старобългарски език, но великоморавските, чешките и словашките следи на оригиналите са се запазили в тях. Фактът, че болшинството от старославянските преводи от X и XI век води произхода си от земите на България и Македония, прави възможно тази литература да бъде наречена и старобългарска. Но ние държим на термина старославянски език, защото в текстовете от X и XI век този език се е наричал

„йензик словйенский”. Терминът старославянски език има универсално славянско значение, не е свързан само с един славянски език, защото и старославянската литература е писана в множество славянски земи, на множество славянски езици. По тази проблематика съм писал в различни издания. Студии върху най-характерните думи в най-старите старославянски паметници, т. н. Киевски листове и в Житието на Методий публикувах в „Палеобулгарика”. За годишнината от смъртта на св. Методий заедно с проф. Еуген Паулини публикувахме книгата „Животът и делото на Методий”(изд. Татран, 1985 г.)

Убеден съм, че българистиката и славистиката ще продължат да се развиват, нашите контакти ще се задълбочават. А що се отнася до мен, пожелавам си все пак да завърша най-накрая Словашкия етимологичен речник, над който работя повече от 30 години.

9-11.ІІІ.1997 г

Превод от словашки: Диана Иванова

ПЕНКА ВЕСЕЛСКА: „ПОМАГАШЕ МИ БЪЛГАРСКИЯТ КОРЕН”

Разговаряме в едно кафе, близо до Българския културен център в Братислава, на ул. „Панска” 1. Тя е хубава и приятна жена, знае това и леко кокетира. Срещата ни я връща към годините на детството, към спомените от България и българските и корени.

– Родена съм в Източна Словакия, в едно малко градче – Медзев, близо до Кошице. Дядо ми е дошъл в Словакия още през 1935 г., заедно с други градинари българи, потърсили тук препитание.

– Дядо Ви е българин?

– Да.

– И Вие сте българка?

– Аз съм чиста българка. Родът на дядо ми е от с. Пчелище, Търновско. Родителите ми са дошли тук през 1939 г. Те идвали в Словакия само през лятото, а през зимата се връщали в България. Дядо ми е бил градинар, но аз не го познавах. Той не е останал в Кошице, а отишъл в Медзев. Там живеели повече германци, той е бил измежду тях единствен българин. Научил ги какво е чушка, как се сее и сади. Старите хора там още си го спомнят.

След войната родителите ми останаха в Словакия, имали са вече три деца и е трябвало да се установят някъде. Ние учехме в словашки училища. Българският, който знаехме от родителите си, не бе език за общуване. Родителите ни си говореха на български помежду си, когато искаха да скрият нещо от нас. Най-странното е, че ние започнахме да учим родителите си на словашки.

– Как се ориентирахте към българска филология и превода на български книги?

– Вероятно освен българския ми корен, голяма роля е изиграл и фактът, че като малка живях на село при баба ми, че в България и сега живеят наши роднини – в Пчелище, в Елена, във Велико Търново. Аз следвах доста дълго в Братислава – започнах с испански, отказах се и продължих с българска филология. В продължение на десет години работих в българското консулство като преводач – превеждах какво ли не – и статии, и реферати, и документи. Бях потопена в българска езикова среда. Литературата ми по-близка и затова, като се прибирах къщи, си почивах, като превеждах български книги. Всъщност започнах с преводи на български филми – превела съм към 25 филма, сред които „Зарево над Драва”, „Селянинът с колелото” и др.

– А откъде дойде интересът Ви към българския фолклор и детската литература?

– Вероятно, отново тук се е намесил българският ми корен, онова, което съм научила в детството от баба ми, от родителите ми. Първата и трайна любов си остава фолклорът,

приказките, легендите, които направо ме омагьосваха. В балканския фолклор има нещо вълшебно, тайнствено.

Спомням си, един ден в Българския културен център в Братислава бе дошъл Лъчезар Станчев. Запознах се с него и той ми даде една своя книга – „Гуменият палячо”. Аз я преведох и при нас я издадох много хубаво. През 1989 г. заедно с Ирина Медвецова издадохме „Добринка и слънцето”, в която бяхме включили преразказани от нас български народни приказки и легенди. Три години работихме над нея, бяхме за една седмица в България, събирахме материали в Университетската библиотека. Голяма помощ при превода ни оказа Ян Кошка, който написа и предговор към книгата. Той ми бе учител не само по време на следването ми, но и ме въведе в света на литературата и на превода.

След време преведох и романа на Лъчезар Станчев „Кой освободи топлия вятър”. Романът имаше успех в Словакия, а авторът ми изпрати благодарствено писмо.

– *Освен това сте превели и приказки от Ангел Каралийчев. Как се справяхте с характерните български изрази в тях, с колоритния им език?*

– При Каралийчев вече бях натрупала известен опит. Бях преминала през школата на Кошка, зад гърба си имах няколко превода на детски книги и се справих сама. Книгата съдържаеше подборка от „Златната книга”, съставена от Каралийчев и когато излезе, буквално се разграби.

Когато работех над тези книги, не можех да обръщам много внимание на децата си и те страдаха от това. За да ги приобся към заниманията си с детска литература, започнах да им разказвам различни истории за Хитър Петър, както и други приказки. Съпругът ми бе словак, въпреки говорехме на словашки и аз не исках да ги обърквам. Но редовно ги водех в България на море, докато бяха малки, обиколили сме с тях страната, гостували сме на нашите роднини в Пчелище, Елена и Велико Търново.

– *Най-интересните Ви контакти с български писатели?*

– Имах късмета три пъти да участвам в семинара за българисти. Там се запознах с много писатели и преводачи – Вътьо Раковски, Иван Буюклиев, Григор Ленков, Лъчезар Станчев, Атанас Далчев. Срещата с Далчев бе през 1977 г. в рамките на семинара. Той седеше скромно, не говореше почти нищо. Повечето говореха другите. От него се излъчваше спокойствие.

С Иван Буюклиев сме дългогодишни лични приятели. Той е Вътьо Раковски много ми помагаша. Работейки в консулството на България, имах редкия шанс да се срещам с много интересни личности. Сред тях бих открила Йордан Радичков. Дипломната ми работа бе за фразеологизмите в драматургията му. Лично се запознах с него – трябваше да превеждам филм по негов сценарий и го попитах за значението на някои фразеологизми.

Григор Ленков бе близък приятел с Иван Буюклиев. Той бе дошъл в Братислава, стояхме в една кръчма, пиехме вино, говорихме за бъдещето, за преводите, които иска да направи. Ленков бе симпатичен, приятен, бе срамежлив и деликатен, в него имаше нещо мило, детско съхранено. Говорехме си като стари приятели, без да знаем, че е за последно...

– Какво е необходимо да знае един преводач? Трябва ли да се познава лично с автора, чиято книга превежда?

– Смятам, че трябва да познавате лично автора, трябва да сте го опознали, да сте се сближили с него, за да можете да преведете добре книгата му. Не е достатъчно един преводач да знае само езика, той трябва да познава историята и културата на страната, хубаво е да поживее два-три месеца в нея, и то в покрайнините и, за да усвои лексиката. Аз обичах да общувам с хората по селата, привличаше ме необичайният им език, песни и обичаи. Толкова хубави спомени пазя от България. Жалко е, че в кръчмата ви не се пее. В Словакия се пее по винарните. Може би едни от най-хубавите ми срещи с български писатели са завършвали в някоя братиславска винарна – като тази с Лъчезар Станчев и Ян и Мария Кошкови. Мисля, че там хората се отпускат и се сближават по-лесно.

– Имали сте шанс да работите в едни активен период на българо-словашките културни контакти. Сега сме в период на застои в областта на превода. Считате ли, че нещата ще се променят?

– Вярвам, че постепенно ще възстановим старите контакти, хората ще се върнат към добрата литература, която носи ценностите на всеки народ. Надявам се отново да превеждам българска литература.

3. IX. 1993 г.

ИГОР ХОХЕЛ: „ЛЮБИМИЯТ МИ ПИСАТЕЛ Е РАДИЧКОВ”

Той е от типа ”работохолици”. Винаги усмихнат и забързан, Игор Хохел неуморно снове между университета в Братислава, където преподава история на българската литература и възстановения университет в Нитра, в който чете лекции по история на словашката литература на XX век. Докато пътува към Братислава успява да прегледа новопостъпилите ръкописи за сп. „Ромбоид”, в което също работи като редактор. Ведър и слънчев, въпреки заетостта си той ще намери време да се срещне и с приятели в клуба на писателите. С искрено любопитство и жажда за новини от България Хохел взе вестниците и книгите, които му бях донесъл – разпитваше ме за новоизлезли стихосбирки, романи или сборници с разкази, интересуваше се какво става в българския театър, мога ли да му изпратя нова пиеса за превод. Учудвах се кога успява и да превежда, и да преподава, и да пише стихове, и да рецензира нови книги, и да продължава научните си изследвания. Исках да разбера откъде е тази негова търсаческа страст за всичко ново, как съчетава любовта си към словашката литература с несекващото внимание към българската литература, към България.

– Роден съм през 1953 г. в Братислава. Тук завърших средно училище. Още като ученик правех първите си опити да пиша стихове и някои дребни неща. Исках да следвам словашки език и история, но тъй като в Братиславския университет нямаше такава възможност, се записах в педагогическия факултет в Търнава. Още първата седмица ми доскуча всеки ден да пътувам с влак от Братислава до Търнава и потърсих друга възможност. Отидох във философския факултет на Братиславския университет, срещнах се с проф. Шимон Ондруш и той ми каза, че има едно свободно място за специалността словашки език и българска филология. Не се колебах и се записах да следвам тази малко странна комбинация.

Така случайно станах студент по българистика и българист специалист. Мисля, че когато човек следва някакъв език и литература, винаги може да намери нещо интересно не само в езика, но и в цялата култура, която изучава.

След като завърших университета през 1977 г. , трябваше някъде да работя. Потърсих си място в Братислава, но не можах да се устроя. Откри се място в педагогическия факултет в Нитра (вече университет), при проф. Антон Попович – известен теоретик на превода, в катедрата по словашки език и литература. Едновременно бях член на тази катедра и на научния отдел, т. нар. „кабинет на литературната комуникация”. Там преподавах съвременна словашка литература и теория на литературата. Имах интерес към лекторско място в България и през 1981 г. подадох молба в Министерството на просветата. Бе ми ясно, че ако искам по-добре да овладее българския език и да познавам българската литература и култура, трябва да поживея и поработя по-дълго време в България. Нямаше много кандидати и така шанса ми се усмихна – в продължение на три години бях лектор в България, живях в София до края на 1985 г. Преподавах словашки език и литература в СУ „Св. Климент Охридски”. Това бе много полезно за мен, тъй като успях да опозная още по-дълбоко българската

литература и се оформих като добър преводач. Бях превеждал и преди да дойда в България, но престоят и общуването ми с българските колеги, с много писатели ми помогнаха и ме окуражиха в моите занимания. Човек трябва да живее в една страна, за да разбере духовността на нацията, манталитета на българина и казано общо да улови духа на българската култура.

– *Кои бяха първите Ви преводи?*

– Започнах със спортни статии. Баща ми беше редактор в спортния вестник „Старт” – те си сътрудничеха с българския в. „Старт” и искаха да дават информация от България. В ония години предимство се даваше на щангистите и борците и аз превеждах статии за тях.

Благодарение на Ян Кошка доста рано получих поръчка от издателство „Смена” за превод на една новела от Йордан Радичков – „Страх”. Преди това бях публикувал в „Ревю светова литература” – списание за световна литература – преводи на къси разкази от български автори.

– *Твърде необичайно е да навлезете в превода с толкова специфичен и труден автор. Имате ли контакт с Радичков, пишехте ли си?*

– Да, защото по време на този превод аз пътувах в България и се срещнах с писателя в неговия дом. Струваше ми се, че Радичков прилича на някой от своите герои. Бяхме заедно с Васил Вълчев, който е сред първите български бохемисти, завършили в Прага след войната. Радичков ми направи голямо впечатление. След това имах възможност да се срещна още няколко пъти с него и той стана моят най-близък и любим писател. Макар че нямаш възможност да го публикувам целия, преведох откъс от романа му „Прашка”, който излезе в един от броевете на „Ревю светова литература”. Преводът на целия роман е готов, но не можах да намеря издател за него.

След като се върнах от София през 1985 г. работих още две години в педагогическия факултет в Нитра. След смъртта на проф. Антон Попович в катедрата настъпиха някои промени, от които не бях доволен, и напуснах факултета. Предложиха ми да стана редактор в литературното списание „Ромбоид” и от 1987 г. работя там. През 1990 г. бе обявен конкурс за асистент по българска литература в Братиславския университет. Спечелих го. Сега нямаме много студенти. Аз преподавам на 4 студентки – чета им история на българската литература, а в V курс ще чета съвременна българска литература. Тази година имам две студентки – те учат българска и немска филология.

– *Вие сте поет и едновременно с това превеждате. Какво Ви дават заниманията с превод? Двете дейности допълват ли се при Вас? Как преводът влияе върху личното Ви творчество?*

– Вярно е, че превеждам и поезия, но така се получи, че повечето поръчки за превод бяха на прозаични творби. В Словакия е доста добре разработена теорията на превода, Освен проф. Попович, който бе чист теоретик на превода, свои книги издадоха и някои преводачи. Сред тях бих отбелязал Блахослав Хечко или Ян Виликовски. Моят брат

също издаде една книга върху теория на превода. Той превежда от английски и преподава в Братиславския университет теория на превода. По едно време дори се говореше за словашка преводаческа школа. Този термин бе въведен от Ян Ференчик, известен преводач от руски език. Но в последните години се разбра, че това понятие е малко изкуствено измислено и не би могло да се говори, че някои от елементите в словашкия превод могат да се считат за общоприети.

– *Имате ли своя дефиниция за превода?*

– Аз нямам лична дефиниция. Приемам, че превода е семиотичен процес. Може би те е съвсем важно преводачът да говори свободно езика, от който превежда. Нужно е той да познава цялостно съответната литература и култура – тук нямам предвид културата само като проява на изкуството и духовността, но и като начин на живот. Ако човек не познава това, той не би могъл да бъде добър преводач. Освен това преводачът трябва да е и пишещ човек. Днес бих направил някои от преводите си по различен начин.

– *Какво изпитвате като превеждате?*

– Когато превеждам често ми се случва да се сърдя. Преживявам голямо удоволствие при всяко едно изречение, което ми се е удало, радвам се, че съм успял да предам на словашки език крайната възможна степен на значения на това изречение. Това е валидно за целия превод. Изключително интензивно бе това преживяване при превода на Радичков. Неговите произведения крият огромно богатство от мисли и носят необикновена атмосфера. За превода е особено важна атмосферата на оригинала – тя трябва да се трансформира в атмосферата на превода, за да се предаде точно. Ние четем всъщност заради атмосферата.

– *Любимият Ви превод?*

– Трябва пак да повторя името на Радичков – новелата „страх”. Превеждах с удоволствие куклените пиеси на Максим Асенов. Някои от тях поставиха в Нитра.

– *Колко книги сте превели?*

– Превел съм пет-шест книги, тъй като в Словакия освен мен има доста преводачи и конкуренцията е голяма. Освен Радичков, преведох романа на Иван Давидков „Сбогом Акрополис”, Антология на българската авторска приказка „Ризата на скъперника”, един философски роман, „Етюди за смъртта”, на Иван Калчев – това бе най-тежката за превод книга. Освен това „Любов необяснима” от Недялко Йорданов и филма „А сега накъде”.

– *Кой от българските приятелства цените най-много?*

– Ако става дума за това, кой най-много ми е помогнал в моята българистична дейност, бих посочил името на Вълчо Раковски, с когото от години сме в контакт. Той винаги е готов да ми изпрати дадена книга или нужната ми информация, да даде ценен съвет. Освен това не мога да не посоча моят добър приятел Величко Тодоров, с когото

прекарах три години в катедрата в София, също така Иван Павлов с публикациите си за чешката литература. Може да се стори странно, че изследвания за чешката литература помагат на словашкия преводач. Така е, но когато той чете и се запознава с българския поглед върху чешката литература, преводачът извлича полза за себе си. Хубав контакт имам и с поета Димитър Стефанов. Тук не мога да не спомена и един от най-старите познавачи на славянски литератури – Георги Вълчев, който е работил няколко години в Словашката академия на науките. Той е автор и на една от първите публикации за словашко-българските културни връзки.

– *Освен поет и преводач, Вие сте и литературен критик, следили сте съвременния литературен процес у нас, писали сте за новоизлезли книги. Бихте ли разказали за тази си дейност?*

– Като българист съм длъжен да следя най-новото в българската литература, да познавам актуалния литературен процес. В катедрата получаваме „Литературен форум” и сега това е единствения ни контакт с българската литература. Това не е достатъчно. Другите контакти са лични – писма и книги от приятели. Като чели е закономерно, че сега контактите ни не са така интензивни, че са прекъснати. Добре е, че не е престанал личният интерес на отделни хора към българската култура в Словакия. Но не вярвам, че ще се върнат времената, когато излизаха десетки преводи на български книги у нас, тогава подборът на преводите бе некритичен и по този начин се дискредитираше българската литература. Вярвам, че страните ни ще станат по-богати и частните издатели ще рискуват и с преводи на български автори.

– *Какво списание е „Ромбоид”, в което работите?*

– „Ромбоид” е списание за литература, теория и критика, което излиза в продължение на 31 години. Преди излизаха 12 книжки годишно, сега са 10. Във всеки брой публикуваме разкази или къса проза на двама словашки писатели и 2-3 словашки поети, както и статии на литературни критици – рецензии за новоизлезли книги, за преводни книги, а така също и литературно-теоретични статии. В списанието има рубрика „Контакти”, в която представяме преди всичко мнения на чуждестранни специалисти за словашката литература. Ние не сме ориентирани към преводната литература и затова публикуваме преводни творби по изключение.

Що се отнася до българската литература, последното, което излезе, бе откъс от романа на Юлия Кръстева „Старецът и вълците”. Освен него преведох и интервю с авторката, взето от сп. „Летописи”.

– *Какви са шансовете за превода на българска литература в Словакия сега?*

– Твърде малки поради тежката икономическа ситуация. Но мисля, че периодът на криза ще премине и ще имаме възможност отново да публикуваме книги от български автори.

Игор Хохел

наблюдение

когато го гледаш отстрани
струва ти се че там нищичко няма

само нещо беличко – признак на светлина

очите

все повече трябва да превъзмогват себе си

падане в празен кладенец
на пясъчното дъно на несигурността

ръждата нерешително взема властта
във вкочаненото ухо на иглата

прорицание

сърцето на камбаната ще се пукне

белият гълъб

изненадан от внезапната слабост на метала

ще остане кацнал

на черната греда

грубо дялана от дяволското око на майстора

(кръвта по крилете
ще изсъхне при първия полет)

примирие

(прегрупиране на силите)

(останаха)

вече само самотни

и ужасни неща

чистата човешка мисъл

обектите на вярата (шевната машина

леглото кафеарката)

организирано отстъпиха

паяжината като влакно на мина

шумоленето на прахта

стрелците напразно засенчват далекогледите

(приближава се машината за сриване на поезията)

Превод от словашки: Димитър Стефанов

ВЕРА ПРОКЕШОВА: „ БЪЛГАРИЯ БЕ ТОЛКОВА ОТДАВНА ”

Вера Прокешова е поет, преводач, редактор в издателство „Словенски списовател”. След дълги перипетии най-сетне се срещаме в Българския културен център в Братислава. Тя ми донесе някои от своите книги – преводни и нейни стихосбирки. Тя пожела да отговори на въпросите ми писмено. Ето нашия „разговор”.

– Родена съм на 2./8. 1957 г. в Братислава. Растях като типично градско дете: винаги през отпуските и уикендите ходехме сред природата. От съвсем малка направо поглъщах книгите, тези, които получавах като подарък, прочитях незабавно. Още като дете четях книги за възрастни и полека-лека започнах да пиша и собствените си стихове. Отначало това бяха само детски куплетчета, а по-късно, когато попрочетох повечко от нашата и от световната поезия, дръзнах и да пиша нещо, което би могло да се нарече модерна поезия.

– *Как станахте българистка?*

– В българистиката попаднах случайно. Още като дете започнах да уча английски език и исках да продължа обучението си в университета. Обаче в годината, когато държах матура във Философския факултет на Университета „Ян Коменски” нямаше обявена комбинация на словашки език в съчетание с английски език, така че избрах да уча естетика. По-късно нещата поулегнаха и размислих, че е по-добре със словашкия да си избира да изучавам някой чужд език и се спрях на българския. Никога не съжалих, макар че сега, в последната година, поради икономически причини, няма как да се занимавам с превод на български автори. И онова хубаво време, когато се издаваше толкова активно българска литература у нас, ми се струва много далечно. Като студентка почти всяко лято идвах на преводачески семинар във Варна... Хубави времена бяха, приятни и обогатяващи. От 1988 г. не съм идвала в България, загубих вече ориентация за българските новости в литературата, а няма и как да науча за тях, понеже в Словакия не се получават български литературни списания. Така че се принудих да се върна към английския и, както изглежда, кръгът се затваря.

С превод започнах да се занимавам още по време на следването си и моят интерес се породил някак автоматично от литературната ми дейност. Публикувах стихове, когато бях IV курс във Философския факултет. Първите си преводи на поезия – става дума за стихове на Николай Лилив – направих по същото време.

– *Кои са най-интересните произведения, които сте превели? Кои Ви създадоха най-големи проблеми?*

– Първият ми превод излезе четири години преди първата ми стихосбирка – става въпрос за превода на стихове от българския бохемист и словакист Вьтьо Раковски. Те излязоха в издателство „Словенски списовател” под заглавие „Летящ ден”. По-късно, през 1988 г. излезе в мой превод антология със стихове на петима български поети –

Миряна Башева, Иван Цанев, Калин Донков, Георги Константинов и Николай Кънчев, под заглавие „Неделен земетръс“. През 1990 г., в издателство „Татран“ публикувах подборка от поезията на българския символизъм – книгата се наричаше „Бохемски нощи“. На символизма, конкретно на творчеството на Николай Лилиев и Димчо Дебелянов, посветих и дипломната си работа. Междувременно се занимавах доста с новата лирика на Миряна Башева, преводите излязоха в периодиката. Преведох и няколко пиеси за деца.

Най-много се измъчих със символистите – преведох няколко хиляди стиха – и те внезапно ми омръзнаха с тъмнината, нощта и неясните стенания. Това литературно течение обаче не престана да ме интересува, макар ме за съжаление нямам възможност да получа последните научни публикации по този въпрос.

– Как превеждате? Влизате ли в контакт с писателя, поддържате ли кореспонденция с него?

– Никога не съм си кореспондирала с някой български писател. Личното познанство – говоря изключително за лириката – струва ми се не може да помогне, ако преводачът не разбере духа на целия текст. Лесно е да се намерят думичките в речника, като се има предвид, че в поезията не се използват регионални или специални местни изрази. Но трябва отново да повторя, че всичко, което казвам, ми изглежда като приказката за ланшния сняг, щом нямам реални шансове да се посветя на българската литература като преводач. Работя като редактор в издателство, т. е. би трябвало да знам какви книги искат читателите и какво изисква на всяка цена от издателите всемогъщият пазар. Днес у нас славянските литератури нямат зелена улица и това става след толкова години, в които следяхме българската литература и се стараехме да не ни убягнат най-значителните и автори и творби. Сега за тях нямаме възможност дори и да научим. Говоря за това от позицията на практик и ми е безкрайно мъчно.

– Най-хубавите Ви спомени от България?

– Бях много млада, всъщност студентка, когато започнах да ходя заради следването си в България. Обикалях редакциите и опознавах българските литератори, в паметта ми се запечатала може би най-много вечерта, когато в една писателска групичка имах възможността да се запозная с поетесата Миряна Башева. Пазя най-хубави спомени от срещите си, но бе толкова отдавна...

– Вие сте поет, критик, преводач. Допълват ли се, пречат ли си тези ваши занимания, влияят ли върху личното Ви творчество?

– Първата и най-важната ми работа е като редактор. Посвещавам се на редактиране на наша и чужда поезия, но и на преводна проза, най-вече от английски. Покрай лириката преди няколко години преведох едно американско криминале. Доста редовно правя и радиопредавания, които посвещавам на любимите си автори и теми. Като преводач сега се занимавам с творчеството на американската писателка, поетеса и прозаичка Ерика Джонг. Що се отнася до собственото ми творчество, съвсем

внимателно – след предишните стихосбирки „Чужда”, „Слънчоглед” и „Верижка” – подготвям нова, чието заглавие все още не зная. Никоя от дейностите ми не изключва другите, а по-скоро взаимноизгодно се допълват.

– *Има ли значение това, че преводачът е писател, че самият той борави със словото?*

– Ако става дума за поезия, аз съм за това да я превеждат поети. Все пак от тях някак се очаква по-дълбоко потапяне в текста, а може би и някаква хармония с превеждания автор. Между преводачите на поезия и проза има известна разлика – преводачите на проза, поне доколкото си спомням, са били в по-тесен контакт с автора, често са се консултирали с него, а вероятно са избирали заедно най-подходящите решения – поезията е работа изключително индивидуална, затова около нея се вдига по-малко шум. Надявам се, че в скоро време ще ми се удаде случай да се запозная със съвременната българска поезия – признавам си, нямам ни най-малка представа за сегашните и насоки. Финансовите ограничения жестоко засегнаха литературата – остава ни само да вярваме, че нещата ще се оправят и ние отново ще можем да се опознаваме литературно.

Превод от словашки: Диана Иванова

35

Вера Прокешова

Свечерява се

1

Предградия, светещи

Градини. Боядисани скоро кутии.

Свечерява се. Вие двамата

ще видите заедно

само малко неща.

2

Кал по нощната улица,

тесни звездици.

Навеждам се от прозореца;

строго се разклоняват
ментоловите неони.

В антрето

Ще се спреш в антрето
на малкото жилище.
Апартаментът е тих и нов,
зато плен, в него
всъщност за пръв път
действително ще се уплашиш:
тука ли искаш
да си щастлива?
И ако бъдеш добра,
то към кого?

Събота, неделя

1

Чисти пчели
по растенията дълбоки;
добро ли беше лятото?
В есенния здрач
притеснително лъсне
мраморният дъжд.

2

По лакътя
сняг от дихание.
По уморените коси

тъмнина. Събота,
неделя: един-единствен
дълъг ден.

Превод от словашки: Димитър Стефанов

НЕСПОКОЙНИЯТ ПАН ЕМИЛ КУДЛИЧКА

Той се „озонира“ в непрестанното сноване между катедрата в университета, редакциите на различни издания, радиото, изложбените зали и ...братиславските винарни. „Истински последовател на Бакхуса“, според думите на проф. Иван Славов, Кудличка обожшава хубавия разговор, шегата и виното. Той е едър, с къдрава грива, вечно усмихнат и готов за някой каламбур. Шегите му не са язвителни, а игриви като на амурче.

Никога не знаете кога ще се появи изневиделица и ще ви засипе с боботеция си глас. И пак, докато се усетите, ще изчезне и след миг ще го срещнете в някоя от кръчмичките на Братислава сред художници или хумористи да разказва и пие. А иначе си е съвсем сериозен. Превел над 100 пиеси (сам вече не помни точният им брой) от български автори за радиото и за списанията, а така също буквално залива вестници, редакции със стотици творби от български хумористи – фейлетони, разкази, епиграми, афоризми, пише рецензии, представя новоизлезли български книги и т. н. В последната си книга, посветена на българската драматургия, излязла през 1996 г., представя в свой превод пет български пиеси – „Упи, или театърът в края на века“ от Иван Радоев, „Образ и подобие“ от Йордан Радичков, „Страшният съд“ от Стефан Цанев, „Животът, макар и кратък“ и „Балкански синдром“ от Станислав Стратиев. Във втората част на изданието авторът разглежда развоя на българската драма от миналото и днес, проследява пътя на българските пиеси, поставяни на словашки сцени, разказва спомени за работата си като преводач на пиеси. Ще оставя на словашките специалисти да се произнесат за стойността и оригиналността на неговото изследване и ще се върна към героя на нашия разказ пан Кудличка. Той умее да комбинира, компилира, съчетава несъчетаеми дейности в себе си – един бягащ, неуловим, неспокоен човек, който все не може да се спре и все търси. И прави всичко като на шега. Жалко, че до края на престоя ми в Братислава така и не ми даде нито една от своите шегги. Предлагам Ви това интервю.

– Роден съм на 13 юли 1933 г. в Северна Словакия, близо до град Ружомберок, в село Чернова. То всъщност винаги е било част от града. Още през миналия век жителите на Чернова са пренасяли по реката до Будапеща дървен материал. Малко преди и след войната това е поминък за много хора. Наричали са превозвачите на трупи „плътници“. Като дете на няколко пъти пътувах с баща си по реката и спомените ми за това са живи в мен.

По произход съм чех, презимето ми е чешко – Кудличка, по словашки – Ножик, Ножче. А аз си мисля, че съм ятаган!(смее се).

Имам еднофамилец, който е инженер. През 60-те години е бил директор на химическите заводи в Братислава. В печата често пишат за него. В моето село все мислеха, че това съм аз и че съм много богат. Винаги са ни бъркали. През 1963 г. се запознахме лично. Бях получил огромен хонорар от 14 хиляди крони вкъщи. На записа

пишеше, че тези пари са за учебник по химия. Веднага разбрах, че е станала грешка, че парите не са за мен, а за моя съименник. Свързахме се и се срещнахме. Той ми разказа много интересни неща за нашия род, макар че аз като филолог би трябвало да знам повече от него за тези работи.

А що се отнася до Ружомберок, той е известен със стогодишния си текстилен завод, с развиваната от чехи и немци промишленост и с това, че в него е роден личният лекар и секретар на Лев Толстой Душан Маковицки.

– *Вие сте известен хуморист. Откъде дойде хумора у Вас?*

– (Смее се) Ако у мен има малко хумор, той идва от българските хумористи, които съм превеждал. Единственото, което нямам сили да превода на словашки е Алековия „Бай Ганьо”.

– *Както е много трудно да се преведе „Швейк”.*

– Професор Иванчев направи най-хубавия превод на „Швейк” въобще на чужд език. Превеждал съм Йордан Попов, Стратиев. Превел съм над 100 пиеси от български на словашки. От класиката – Иван Вазов „Службогонци”, „Свекърва” от Антон Страшимиров. При Страшимиров претърпях провал – това бе един от ранните ми преводи. Съветничка в превода ми бе голямата българска актриса от Народния театър „Иван Вазов” Олга Кирчева. Друга пиеса бе „Майстори” от Рачо Стоянов.

– *Как успявахте да се преборите с множеството характерни, диалектни думи и изрази?*

– Помагаха ми българи, живеещи в Словакия. Благодарен съм на инж. Иван Петков, който живее тук и с когото си сътрудничим още от края на 50-те години, когато направих превода на „Хоро” от Страшимиров. Не бих се справил без него. Но аз имах късмет в живота си.

През 1987 година съставих и издадох без договор българо-словашки разговорник. Появата му предизвика съпротива от страна на преводачите българисти. На обвиненията им, че нямам специалност български, отговорих, че имам докторат по всички славянски езици и че кандидатската ми работа е на българска тема. Разговорникът излезе три пъти, жена ми все чакаше (и още чака) някакъв хонорар. Казах и, шегувайки се, разбира се, че през 2000-та година, когато ще съм в земята, тя ще получава хонорари от моите работи. Жена ми е млада (смее се).

– *Кой бе първият Ви превод?*

– Мисля, че бе „История на България”. Днес не бих я превел по този начин. Но какво не прави младият човек! Аз завърших руска и словашка филология, а се осмелих да превеждам от български.

– *Как се ориентирахте към българския език?*

– За всичко е виновна пак жена(смее се). Тя бе българско момиче. 1956 г. по линията безвалутния обмен от Бърненския университет ме помолиха да съпровождам група български студенти из Словакия. По-късно с чешки студенти успях да пътувам само срещу 800 крони за един месец в България. Тогава за първи път видях страната Ви.

Та това момиче се казваше Цеца. Изпращахме и писма под индиго – в два екземпляра – и тя ни ги връщаше с поправените грешки. Така тя ме направи българист. След 12 години дойдох в България като лектор по словашки език (1968-1972). В Словакия учех на словашки генералния консул Малеев. Аз го учех, той ме учеше. Учехме до първата чашка, след което той заспиваше, а аз продължавах да си наливам(смее се). Консултът ми даваше да правя някои преводи и с това се поддържах.

– *Тогава ли се ориентирахте към българската литература?*

– Още по-рано, от времето на превода на „История на България”. Работата беше интересна, налагаше се „историята” да се съкрати. В нея имаше доста писано за Червенков. Трябваше да го коригираме. Поправяше Владимир Долежал, аз превеждах. През 1962 г. преведох „Хоро” от Страшимиров.

– *Кой Ви бе консултант?*

– Юлия Стайкова, която работеше в консулството.

40

– *Имаше ли по това време в Братислава курсове по български език?*

– В университета нямаше такава специалност, но Георги Вълчев преподаваше на 5-6 души два часа седмично български език. Усвоявах езика по плажовете на Черноморието – няколко години бях представител на младежката ни организация в курортите Албена и Златни пясъци. Сами виждате, че българският ми език е ужасен.

– *Откога са по-тесните Ви контакти с български писатели?*

– От 1968 година, когато дойдох като лектор по словашки език. Тогава се появиха преводите ми на пиесите на Радичков „Суматоха” и „Януари”, „Лодка в гората” от Н. Хайтов, „Свекърва” от Страшимиров, „Приказка за калпаците” от Панчо Панчев, „Римска баня” и „Сако от велур” от Ст. Стратиев.

Тези пиеси имаха своите премиери в Кошице, Мартин и Търнава малко след българските премиери. В началото на 70-те години у нас се игра „Мотопедът” от Недялко Йорданов, в началото на 80-те години в три словашки театъра бе поставена пиесата на Стратиев „Рейс”. Най-добре у нас са представени Радичков и Стратиев. През 1976 г. бе поставена „Януари” на Радичков. В Прешов направиха мюзикъл по пиесата. Радичков гледа постановката и каза: „Ако тази пиеса се постави в църква, то това ще е църковен спектакъл, ако се постави в Прешов, то това е прешовски спектакъл.”

– *Как работите при превод?*

– Първо прочитам текста два-три пъти, след това пиша към 5-6 страници на ръка, след това преписвам на машината. Но всичко вече трябва да ми е решено. Нямам навика да поправам. Жалко е. Пиша бавно, преписвам преведеното и направо го печатам. Винаги съм имал много добра редакторка – Лидия Магарчиакова – тя чете внимателно и прави много точни бележки. Пиесите преведени от мен излизаха в „Лита“. Разбира се, имал съм и лоша редакторка, която оставяше дори и правописните грешки в превода ми. Такъв бе случаят с „Есента на един следовател“ от Георги Данаилов.

– *Кой превод Ви е доставил най-голяма радост?*

– „Опит за летене“ на Радичков. Това е автора, когото обичам най-много.

– *С какво Ви привлече той? Това, че сте от село, помогна ли Ви при превода?*

– Да. Има значение, че и двамата сме от село.

– *Има ли нещо общо като душевност между хората от Вашия край и описаното от Радичков?*

– Има, и то много. Но интересното в случая с тази пиеса е, че след като тя имаше своята премиера в държавни театри, изведнъж я постави една самодейна труппа от село с осемстотин жители около Мартин. Мисля си, че Радичков би харесал повече постановката на самодейците. Тя бе представена на областен преглед на самодейни състави и Ян Кошка написа рецензия за спектакъла и я изпрати на Радичков.

– *Какво е преводът за Вас?*

– Българският език за мен е хоби, преводът ми е хоби. Тъй като съм преподавател по практически руски език в Университета, превеждам сатирични произведения – малки форми, фейлетони, епиграми, разкази и др. и от руски език. Водя пет или седем рубрики в различни издания – пиша кратки неща, включвам творби от вашия вестник „Стършел“, „Абсурди от дивия запад“. Сътруднича с преводи и мои оригинални материали, шегувал съм се с многото абсурди в бившия Съветски съюз, превеждал съм от руски криминални романи. Имам толкова много преводи, но не съм ги събрал и издал. Мързелив съм. Бих могъл да направя отделни томчета с пиеси на Радичков, Стратиев, на Недялко Йорданов. С Ян Кошка преведохме „Бяла приказка“ и „Пук“ от Валери Петров, голям успех имаше пиесата му „Честна мускетарска“, която се игра в Кошице, в замъка Зволен през лятото. Превеждал съм и Величко Нешков – това бе компромис. Той работеше в Комитета по култура и аз го помолих да ми изпрати български пиеси за превод. Изпрати ми само своите!

– *Има ли шанс в момента българската драматургия тук?*

– Може би „Последната нощ на Сократ“ от Стефан Цанев. Голям успех би имала „Образ и подобие“ на Радичков, преведена още преди 7 години.

3. IX.1993 г.

ЯН КОШКА ИЛИ УЧИТЕЛЯТ

Нарекох го за себе си Учителят. Смятам, че това определение най-много подхожда за човек като Ян Кошка. Дали защото самият той е случил на учител (по думите на доц. Величко Тодоров Ян Кошка е най-добрият ученик на проф. Зденек Урбан), дали поради голямата му любов към литературата, но той в продължение на 30 години подготвя няколко поколения талантиливи българисти – преводачи, учени.

Превел е над 30 книги поезия и проза – сред авторите личат имената на Ботев, Вазов, Яворов, Дебелянов, Пенчо Славейков, Емилиян Станев, Йордан Радичков и любимия му поет – Атанас Далчев.

Когато разказва за всички тях, в очите му появяват особени пламъчета, лицето му, оброчено от брада, зад която крие добродушната си или иронична усмивка, се оживява. Говорът му, мек и бавен, бих казал, че е дори приспивен и напевен, ви унася. Но не се отпускате, защото Кошка крие своите парадокси и изненади и точно когато мислите, че сте навлезли в света му, той ви „събужда” с някоя неочаквана метафора. С този сладкодумец трябва да бъдете винаги нащрек. Той бавно „опипва” думите (някои го считат тромав), върти ги, прехвърля ги на върха на езика си, сякаш иска да ги вкуси, преди да ги пусне на свобода. Дали това не идва от любовта му към хубавото ядене и доброто вино? Така и не успях да вкуся от прочутото „Кошково” вино, той само ми разказваше за радостта, която изпитва в градината си, докато копае, когато обработва лозето си и приготвя виното. Заразителна е любовта, с която говори за литературата, приятелствата си, за незабравимите срещи с български поети, писатели, критици. Заразително е жизнелюбието му, вкуса му към живота, поддържан от нежното присъствие на жена му Мария и двете им прекрасни дъщери.

При всичките маски, които си е налагал или са му налагали, една е останала неизменна – и тя като че ли най-много му приляга – това е „маската” на един от най-добрите словашки българисти.

Започнал като поет с няколко успешни стихосбирки, той се насочва към българистиката, занимава се с литературна критика, после е принуден да се преориентира, преработва една от книгите си в духа на нормализацията и след това изцяло се отдава на превода, където се скрива задълго. Сигурно няма нищо по-страшно от това да затъкнеш собствения си глас, „да вземеш назаем чуждите гласове на българските писатели, за да можеш да дадеш кураж на словаците.” Това „обезличаване” се оказва в един момент и единственият шанс да оцелееш като мислещо същество. Остава радостта от случилия се превод, от откриването на още един български приятел...

С Ян Кошка се срещаме на три пъти – разговаряли сме с него в Българския културен център в Братислава, в Института за световна литература, чийто директор той бе и у дома му.

– Бихте ли разказали за детските си години, за родителите и рода си, за годините на учение, как се насочихте към българистиката?

– Произхождам от село Будина, родът ми е селски. Родителите ми се занимаваха със земеделие, майка ми е още жива, а баща ми почина. Сега, когато преценявам изминалото време, откривам, че най-хубавите ми години бяха там, на село.

Прекарах чудесно детство в планината. Това е като една мечта, сега ми се иска всичко да се върне, но е невъзможно. Българското и словашкото село в ония години много са си приличали. Ние, децата, живеехме с добитъка, с овцете, с дърветата, с природата. Този етап приключи към 1948 г. Това е случайно съвпадение с революцията у нас и тогава родителите ми решиха да се преместят от хубавото, спокойно село – то беше много красиво, намиращо се в Средна Словакия – решиха да разпродадат земята и къщата. Бяхме четири момчета. Майка ми казваше, че всеки от нас ще има по-малко земя. Горката, не знаеше, че никой от нас няма да оре земята. И така се преселихме от селото в планината – долу в полето, в низината. Там земята бе по-хубава и богата. Построихме къща след едно поле и след това десетилетия се борихме със кооперирането и социализацията. Бяхме селяни „средна ръка“.

43

Какво да кажа за образованието си? Започнах училище в селото – учехме само когато имаше сняг – през зимата. През другото време бях с овцете. Имам много интересни свидетелства за завършено образование. Едно от тях е за четвърти клас и е само с тройки. От горе до долу пишеше тройка, без нито една двойка, за да не повторим класа. Беше чудесно, защото повечето време прекарвах сред природата. Когато почнах да ходя редовно на училище от пети клас, бях пълен отличник. Много бързо учех всичко, не бях претоварен като другите.

И след това продължих по същия начин. Завърших гимназия в град Лученец и отидох да следвам в Братислава – словашки език и литература и обща история. Вече бях започнал да пиша, имах литературни интереси още от гимназията. Като пионер в „Пионерски новини“ публикувах стихотворения и малки очерци. В гимназията се ориентирах към литературата и оттам и следването ми бе определено. Така всичко мина по естествен път. Опитах се и да превеждам още в университета.

Първите си преводи направих заедно с един индийски състудент – той направи подстрочниците и подготвихме една антология на индийската поезия на езика урду. Публикувахме я и така започнах. Като търсех накъде да се ориентирам, към коя литература да се насоча, избрах българската. От деканата на факултета ми предложиха заедно с още няколко студенти да отидем и специализираме в София, Варшава или Белград. Аз избрах София. Беше много интересно.

– Знаехте ли тогава нещо за България?

– Да, бях чел българска история, знаех за Ботев, за турското робство. Тръгнах по тази посока и станах българист.

В самолета пътувах с колегата Емил Хорак, преподавател в университета и с Алена Хайкова(Вахоушкова) от Прага. Беше през 1958 г. Пристигнахме в София, не знаех езика, посещавах курсове по български език, за да навляза в материята, ходех на лекции. В началото не разбирахме почти нищо. Спомням си лекциите на проф. Емил Георгиев по история на славянските литератури и на проф. Георги Веселинов по история на българската литература. Постепенно усвоих езика, запознах се с нови български колеги. През месец декември дори изпратих една статия за българската литература. Тя бе публикувана. Запознах се с Вътьо Раковски. Той следеше нашия литературен печат и оттам се научил и за моите литературни занимания. Запознах се и с Владимир Башев, с Левчев, с поетите от нашия курс и от Университета – с Дамян Дамянов, който имаше кръг почитателки, спомням си Пеньо Пенев като млад поет.

По това време аз самия пишех активно, публикувах в „Млада творба”, започнах да превеждам и цикли от български поети – Владимир Башев, Л. Левчев, Д. Дамянов, Христо Кацаров. Първата малка антология направих от тези поети. После към тях се прибавиха и нови имена. Освен в „Млада творба” публикувах и в седмичника „Културни живот”. Помествах не само преводи, но и информации за културния живот в България.

44

– *А по това време появиха ли се преводи на Ваши стихове в нашия печат? Кой ги преведе?*

– Да, Димитър Стефанов направи поетични преводи на мои стихове в началото на 60-те години.

Но пред мен стоеше проблемът да мина от журналистиката и преводите към науката. Всяко лято, когато бях във ваканция, сътрудничех на младежкия ежедневник „Смена” с материали за бригадирското движение и други репортажи – 1956 – 1958 г. бях репортер, скитах из Словакия и много пишех – почти всеки ден името ми се появяваше във вестника. През 1960 г. завърших и постъпих на работа в „Смена”. Работих там, но репортажите не ме задоволяваха вече, изпаднах в криза, не знаех какво да правя. Продължавах да се изявявам като преводач и автор на статии за българската литература и получих покана да постъпя на работа в Академията на науките – „Чехословашко-съветския институт”. Там бяха застъпени всички славянски филологии и историята на славянските народи.

След време от този институт се родиха два института – за световна литература през 1964 г., чийто директор съм, и институт за история на социалистическите страни, който отдавна не съществува. Там имах много добра възможност да осъществя едно свое недоволство от начина, по който се възприемаше т.нар. „български модернизъм” от началото на века. Предложих на директора на института Микулаш Бакош тази своя идея.

– Нека поговорим за Вашите научни изследвания в тази насока.

– Концепцията за дисертацията си върху българския модернизъм бях изградил още през 1966 г. Тогава публикувах една студия в научното списание „Славика словака”. В нея правех критическа ревизия на разглеждания период, свързан с модернизма в България. Определях модернизма като главно направление в българската литература през 20 век – това на Пенчо Славейков и символистите и след тях на Атанас Далчев. Това гледище напълно съвпаднаше с развитието и оценката на модернизма от страна на младата генерация критици и учени. Изследването ми беше прието добре и отговаряше на очакванията какво да търсим и да намерим в литературата на другите народи. Успях да представя дисертацията и защитих, след което ме поканиха да я публикувам. Но за съжаление нещата се промениха след събитията 1968 – 1969г. Започна процеса на нормализацията и макар и отпечатана, книгата ми не видя бял свят, всичко бе унищожено. Имам само два екземпляра от нея. Наложих се или да се откажа от идеята си да публикувам тази книга в този вид, или да я поправам. Приех второто и се получи едно издание камуфлаж. Бяха сложени цитати от Георги Димитров в началото на книгата, отстранени и някои пасажки и „погрешни” идеи като тази, че съществували много видове марксизъм. Приех съзнателно този компромис само за да може книгата ми да види все пак бял свят и да прокарам някои от своите идеи. След унищожаването на книгата ми, закриха и института. Директорът му почина на 58 години – не виждаше перспектива и не издържа. В новосъздадения институт насоката на интерпретация, и то в духа на 60-те години, на пражката пролет, бе прекъсната. Аз останах в института, но с друга програма. Станах друг човек. Принудих се да се преориентирам предимно като литературен историк. Вече не се занимавах с XX век, а с XVIII и XIX век.

– Продължиха ли заниманията Ви с поезия и проза?

– Интересното при мен е, че след като на едно равнище нещата се промениха, изведнъж се отвориха възможности за работа в друга насока. Новата си интерпретаторска линия продължих вече не на онова академично ниво отпреди, защото беше невъзможно, а в периферията, чрез преводите, с послесловите, предговорите, със статиите в списанията, в критическите статии. Получи се деградация на академичните издания, тъй като навсякъде властваха нормализаторските схеми. Истинската оценка се извършваше в периферията, опосредствано. Може би по това време периферията се превърна в център.

– В такъв случай преводът за Вас е бил по това време и шанс за оцеляване?

– Да. Спасяваха ме и заниманията ми със студентите – в продължение на 30 години съм бил сред студенти. Това ме поддържаше. 10 години съществуваше Ателието на младия преводач и в него се занимавахме с проблемите на интерпретацията и превода на текста. През този период превеждахме класически творби от XIX и XX век.

– Често пъти сте изразявали пристрастията си към поезията на Атанас Далчев. С какво Ви привлече тя?

– Доста рано се разви отношението ми към неговата поезия. То бе повлияно до голяма степен и от отношението на младата генерация български поети към нея. Запознах се със стиховете на Далчев при общуването си с поети като Дамян Дамянов, който бе пленен от поезията на Далчев, знаеше почти всички негови стихотворения наизуст. За него (Дамянов) поезията на Далчев бе като забранения плод в градината. Той се опиваше от нея и я декламираше по особен начин.

– *Като поетика те са толкова различни, у Дамянов няма нищо Далчевско. Превеждал ли сте Далчев?*

– В началото превеждах поетите на деня, предимно младите. Много точно е онова, което Далчев по-късно казва за себе си, че има толкова общо с поетите, колкото с пътниците в трамвая. Литературната среда, която владееше и диктуваше, бе съвсем различна от онова, което бе Далчев за българската култура. Трябваше да мине време, за да мога да се заема с някои преводи. Тогава не бях подготвен, за да посегна към класиката. А след живите писатели Далчев бе най-значителният класик на българската литература. По това време той не участва в литературния живот. Той е чисто жив класик. В средата на 60-те години преведох 20 стихотворения от Далчев. Във връзка с тази публикация се запознах и със самия Далчев и той бе много поласкан и изненадан, че за пръв път е представен с толкова много стихотворения в чужбина. Преводите излязоха в „Ревю световой литературы” с една солидна студия.

46

Когато дойдох в България, един приятел ме представи по телефона на Атанас Далчев и ми даде слушалката, за да си уговорим среща. Бях много изненадан от човека Далчев – обикновен и много сърдечен, който не се държеше като класик, или държеше се точно като класик – един истински голям поет. По-късно с Далчев се срещаме често, имаше хубаво отношение към мен. Още преди нормализацията, през 1969 г. излезе книга със стихове на Далчев в мой превод. В нея са влезли почти всички негови стихотворения. Излязоха доста хубави отзиви за превода ми.

– *Как работите – превеждате от оригинала или с подстрочници?*

– Направо от оригинала. Много интересен етап от превеждането за мен представлява самия прочит на стихотворението в оригинал. Това е голямо удоволствие. Да го разбереш, да го чуеш как звучи, да го видиш, да си създадеш някаква представа за него. Не бих могъл да харижа този „труд” на някой филолог, както и заниманията в градината, също толкова приятни за мен. Най-важното е да се премине през всички етапи на превода – от мечтите до самия резултат. Разбира се, резултатът радва, ако е сполучлив, но голямо възнаграждение е и самото копане на градината.

– *Какво е превода за Вас? Как пристъпвате към интерпретацията на един текст за превод, кое е най-важното за Вас?*

– Най-важното е да намеря в един текст това, което задължително не трябва да се променя. А другото се превежда заради водещото, определящото в текста. Важно е нещо да те докосне, да се получи нещо като ефект, каскада, раждане на живота.

– *Стремите ли се да запазите духа на творбата?*

– Първото и най-важното е да се почувства съпадението на дадения образ, оригинала, с нещо, което е извън този текст. Стремя се посредством чуждия текст, който превеждам, да си обясня нещо в своята практика на човек. Не съществува обяснение на процеса на интерпретация, има различни теории, които след време практиката отхвърля.

– *Влияе ли превода на личното Ви творчество, помага ли Ви, пречи ли Ви?*

– За мен това не бе проблем, защото се занимавах с много други неща. Когато превеждам, собствената ми поезия е някъде другаде. Като форма моите стихове не са претенциозни, не целят съревнование с някакви образци. Ползвам само свободен стих, превеждам класически стихове. Обичам римата, а пиша свободен стих. Може би това ме задоволява и ми позволява да превеждам богато, със стихотворните бродерии на Яворовия класически стих.

септември 1997 г.

47

ЯН КОШКА

Среда

На повърхността има паметник.

На повърхността има надписи и релефи,

фигурки, четиристишия

по стените странични.

Творби на изкуството, повърхностни вече.

На повърхността има по нещо

ту тук, ту там.

Занаятчийството на скулптора и поета,

блясък и елегантност,

лепнати как да е върху камъка.

Цялата повърхност се люшка

от място на място,
от епоха към епоха.
Но средата е там:
обикновените хора,
в земята погребани.

Човекът-ангел

Човекът ангел витае
закачен на подемния кран
и като рече, каза:
„Исках хората от страха да избавя.
Да им кажа: Няма да умирате!
Вечни сте! Радвайте се!
Най-подир сте спасени!
И го рекох на всички,
които някога ми повярваха,
защото им липсвах.
Много исках,
но аз съм само един измислен човек.
Човекът умира.
Измислицата на човека умира.
Ако нещо в този свят развалите,
няма да го поправите в никой друг.”

Череша

Какво е нарисувано на листата?

Какви притоци, какво дърво, каква артериална система?

Какво правят зъбчетата накрая?

Как е възможно да се правят от нищото,

буквално от въздуха и при това от излишъка

– и не от нужда – хиляди месести плодове?

Какъв е този фантастично измислен комбинат?

Как е възможно толкова форми да се вместят

в костилката, която всеки ще пренебрегне?

Какво пространство, колко място, колко напукана кора

точно тъй, а не иначе, колко цветове и вкусове

в захвърлената костилка? Листо със зъбчета, клон

и майстор, който отново всичко ще изгради?

Как може и най-малкото семенце

да бъде по-голямо от най-дебелата енциклопедия?

Как могат в семчицата да се поберат

всички световни библиотеки?

Някой работи в нас и ние отваряме само очи?

Можем само да предполагаваме каква работа вършат

хорското постоянство, стълбците влага в черешата,

винаги жадно смучещите влакна, нашата упоритост?

И какво ли се крие в думите?

Превод от словашки: Димитър Стефанов

Трите стихотворения са от последната книга на Ян Кошка „Леточисление”(1987)

ЯН КОШКА

Щастливата ни победа над насилието

50 Сутринта на 21. 08. 1968 г. семейството ми бе събудено от хазяина на ул. Рибарска в Созопол, където прекарвахме отпуската си – аз, жена ми и по-малките и братя и сестри с новината, че са ни окупирали русите и останалите съюзници. Събрахме си багажа и веднага отпътувахме за дома. Въпреки, че не знам какъв смисъл имаше. Нямахме закъде да се бърза. Чакаха ни 22 години под военен контрол. Ако 21.08. 1968 беше днес, вероятно бих предпочел плажа, бих отпъдил подобно известие като досадна муха. Не би ме стреснала особено. Спокойно щях да си цамбуркам в морето. И то вероятно и поради улегналост и пренебрежение към насилието, поради философски причини. Достатъчно е да се погледне картата на Средна Европа и пред нас като на длан се разкрива философията на словаците: да се изкачиш в планините и да не си подаваш носа оттам докато не се смели „голямата история”, независимо дали от изток на запад или от запад на изток, дори това да трае хиляда години.

Съжалявам за това прекрасно августовско море. И без това не успяхме да се върнем у дома. Не останахме да висим на шията на българите, а на сърбите и земляците ни в Нови Сад. Там живее словашка малцинствена група.

– Внимавай да не те хванат русите... – искаше да каже да не те пречукат... Сбогуваше се с мен професор Кмет от Новосадския университет, когато след седмица чакане се качихме на гарата. Бях възторжен привърженик на „пражката пролет”, чийто символ стана словакът Александър Дубчек, тъй че предупреждението беше съвсем на място.

Унгарските военни колони вече се движеха, слава богу, в обратна посока. Зад Дунав, откъдето бяха дошли. Братислава, обаче, продължаваше да бъде притискана с неотслабваща сила от съветските бронирани чудовища с дула заплашително насочени към тролейбусите от градския транспорт, които се влачеха пред тях. Но хората бяха спокойни, шегуваха се и дори се усмихваха. Постепенно привикваха да пътуват на мушката на тежките оръжия, така сякаш не ги виждаха. Иначе не биха имали и най-малък шанс. Сигурно в тази позиция се криеше тайната на оцеляването. Трупове вече бяха отстранени и погребани. А заедно с тях сякаш живи бяха умрели и останалите екзалтирани младежи. Над главите бръмчаха хеликоптери.

Преди време имаше едно популярно стихотворение за колоните на освободителите... Когато колоните вървяха. В шестдесет и осма не вървяха колони, това би траяло най-малко дни, а вървяха танкове и самоходни оръдия, хеликоптери и самолети. Страната беше окупирана за няколко часа, политиците бяха задържани и отведени на неизвестно място и всички граждани се събудиха като пленници в своите градове и села. Това беше най-мощната акция от края на войната.

Освен огромния брой сплашващи войски и тежка бойна техника, у дома ме чакаше и примамлива покана за среща на преводачи на българска литература, която щеше да се състои във Варна. Разговори за литературата. Колеги. Познати. Море. И посреднощ бих се облякъл и тръгнал. Ако беше друга ситуацията. А не тази, в която се намирах. В подобна ситуация и днес не бих тръгнал. Но не бих писал протестно писмо. Просто не бих отишъл да протестирам. Това би означавало нещо различно от излежаването върху пясъка, евентуално от пропагандирането на „пражката пролет“ пред слухтящия агент, поставен от тайните служби. Това би означавало да се присъединя към абсурдната военна акция, да притискам нож към гърлото на милиони словаци и чехи, като тих съучастник да помагам при тяхното съкрушаване и мамене, при душевния им и морален тормоз и унищожение. Може би, освен шепата недоучени функционери, страхуващи се за своето положение, тогава не бих намерил никой, който да одобрява военната „братска“ помощ.

51

Бяха поканени и уважаваните преводачки от по-старите поколения Мария Тополска и Юлия Стайкова, които вече имаха зад гърба си десетки преведени заглавия от българската литература. С госпожа Юлия Стайкова и нейния съпруг, братиславски българин, от когото тя бе получила българското си фамилно име (родена е по баща Юрчова), се събрахме в моя апартамент и написахме писмо на организациите, които ни канят (Съюза на българските писатели и Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина), в което обяснявахме защо не можем да приемем поканата им и ги упреквахме заради нежеланата танкова визита в тогавашна Чехословакия. Писмото беше доста енергично и „парливо“, но на инженер Стайков му се виждаше неоправдано умерено. Като българин беше крайно възмутен от участието на България в този странен поход, още повече, че като братиславчанин добре познаваше и мисленето и чувствата на словаците – години беше живял и работил сред тях. В негова версия писмото би било низ от ругатни.

Имахме огромен късмет, че не открихме г-жа Мария Тополска, за да добави и тя своя подпис върху писмото. Писмото с липсващия подпис беше къс хартия без стойност. Но г-жа Тополска все така я нямаше. Три дни прегряваше от въртене телефонът ми, сякаш това бе гореща линия, от която зависеше съдбата на света. Съдбата на света не зависеше от този телефон, но нашата съдба – съвсем сигурно. Можем само да благодарим на бога, че всичко свърши по този начин. Нито ние отидохме във Варна, нито писмото – в София. Това беше нашата скромна победа над насилието, въпреки че я постигнахме само благодарение на късмета.

Изпращането на протестното писмо би означавало нашата сигурна литературна и преводаческа смърт. Образът на българската литература и литературният живот у нас явно би бил друг... По-беден без нас тримата. Беше по-беден без тези, които бяха изхвърлени от него за двадесет години. Важеше правилото, че не би трябвало да се наказва за литература, а само за политически изявления. Така, за съжаление, би могло да се квалифицира нашето писмо. Като политическо изявление.

52 Публикувах в печата множество по-остроумни думи, от тези, които бяха във въпросното злополучно писмо, но това беше обикновено в контекста на интерпретацията на литературата или чрез формата на самата литература – в стиховете. Публикувах например, две стихотворения на Христо Радевски и добавих към тях специален коментар. Едното се казваше „Нощен разговор”, другото нямаше заглавие. Не зная за какво е бил нощният разговор, нито другото стихотворение. Аз го прочетох така, сякаш това е бил разговор със съвестта за нахлуването на войските на нашата територия. Всяко стихотворение всеки ден е за нещо друго, защото се мени ситуацията, в която се възприема то. Споменатите стихотворения се отнасяха в дадената ситуация за това. По този начин интерпретирах много стихотворения, всъщност всички. Към тези две стихотворения добавих коментар, в който мисля, че по-точно, отколкото в неизпратеното писмо, беше формулирана нашата позиция към тогавашната кампания в българския литературен печат преди 21.8.1968 г. и след това, към литературната подготовка и защита на инвазията, към потъпкването на свободата в светлината на историческия опит на българския народ, към съвестта като условие за истинско приятелство. Това беше публикувано през тъжната есен на 1968 г. в седмичника „Нове слово”, под датата 21. 11. 1968 г.

Нямаше никакъв смисъл да тичаме след историята, да крещим по адрес на историята, да плюем нея, да хвърляме камъни по нея, да хвърляме камъни-писма, да приемем техния метод на конфронтация.

Неучастието в срещата беше и неучастие в историята, както си я представяха стратегите на вкарването в правия път на „заблудените” глави с автомати и оръдия, но беше участие в друга история. В оценката на ситуацията бяхме на едно и също мнение и не трябваше да се договаряме. Никой не беше „интернационалист” в брежневското схващане, отнасящо се до одобряването на акта на насилие, напротив, всички бяхме искрени привърженици на „контрареволуцията”, както се наричаше в официалния журналистически речник по онова време обикновената порядъчност. Никой от нас не прие поканата. Това беше ясният отговор и приемливата мярка на нашето „насилие”. Пък и какво толкова има да се обяснява. Навлезнахме отново и то още по-дълбоко в своите „планини”, в своите „малки” случки, в частните си истории, скрихме се в любовните прегръдки от слухтящите тайни агенти, но най-вече работихме и струва ми се, че вложихме в своята работа през последвалите десетилетия цялата си страст от драматичната пролет и лято на 1968-а и целия си копнеж по истинското братско разбирателство.

До

Съюза на българските писатели

До

Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина – София

Изпратили сте ни покани за среща на преводачи на българска литература, която ще се състои във Варна. Каните ни на своя проява, както неведнъж преди това. Ние, обаче, в този случай не бихме могли да се държим като в нормална ситуация. В нашата страна дойдоха и ваши танкове, техните дула са насочени към нашите градове; българската армия за пръв път в историята нахлува на територията на словаците и чехите и заедно с останалите армии заплашва и угнетява нашия народ.

Много от нашите колеги, български писатели и журналисти още преди това подготвиха пътя за армията – премълчаваха и изопачаваха истината за нашата страна, настройваха общественото мнение на българския народ срещу Чехословакия и нейната интелигенция. Ние в своята работа винаги сме се стремили към обратното – да посветим своя живот на укрепването на приятелските и братските чувства на нашия народ към българите, малкия славянски и социалистически народ, който в историята си толкова е изстрадал. Като разпространители на българското художествено слово на нас ни е особено болно и срамно за трагичните събития от август. Танковете прегазиха и нашия многогодишен труд.

В тази ситуация не бихме могли да приемем вашата покана. Ако вярвате на статиите, пълни с недоверие към Чехословакия и нейната интелигенция, които и след подписването на договора в Москва продължават да излизат във вашите издания, едва ли бихте могли да ни приемете като приятели. Ние, за съжаление, трябва да повярваме на невероятната действителност, в която живеем и не бихме могли да дойдем при вас като приятели.

Уверяваме ви, обаче, че като преводачи на вашата над хилядагодишна литература няма да сложим оръжие пред вашите танкове и ще се стремим да ги победим: да защитим в очите на нашия народ българския народ като свободолюбив и демократичен. Вярваме на честния български народ и на неговата интелигенция.

Преводачи на българска литература в Словакия:

Мария Тополска Юлия Стайкова Ян Кошка

подпис

подпис

Превод от словашки: Величко Панайотов

